

LİTVANYA TATAR TÜRKLERİNE AİT HAMAILLER VE NEMEZİS KÖYÜNDE BULUNAN İKİ HAMAIL*

Emine ATMACA**

Özet

Litvanya Tatar Türkleri, Litvanya Büyük Prenslığı'ne XIV. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin dağılmasından sonra Kazan, Astrahan ve Kırım hanlıklarından gelip yerleşmişlerdir. Bu göç, yaklaşık XVII. yüzyıla kadar kesintisiz devam etmiştir. Önceleri Litvanya Tatar Türkleri, Tatar Türkçesini bilmekteyken bazı sebepler yüzünden XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarından itibaren unutmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Kur'an-ı Kerim mealleri, dua ve ilmihal gibi dinî kitapların çevrilmesine ihtiyaç duymuşlar, böylece Arap harfleriyle ilkin Beyaz Rus, sonradan da Leh diliyle Litvanya Tatar Türklerine ait el yazmaları geleneğini başlatmışlardır. Bugün Litvanya'nın çeşitli kütüphanelerinde Litvanya Tatar Türklerine ait Kur'an-ı Kerim, tecvid, sûre, dua, hadisler ve Miraç-nâme gibi kitap türleri bulunmaktadır. Bu yazma eserlerin yanında içerisinde bazı dua ve sûrelerin, hastalık adları ve bunların tedavisinin, bitki adlarının, vefk ve büyü çeşitlerinin yer aldığı hamâil türünde eserler de vardır.

Bu makalede, Vilnius şehrinin Nemėzis köyünde bulunan iki hamâilin içeriği ve hamâillerde Türkçe yazılmış dua ve niyetlerde tespit edilen kelimelerin ses, şekil bilgisi ve söz varlığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Litvanya Tatar Türkleri, Tatar Türkçesi, yazma eser, hamâil

THE HAMÂILS WHICH BELONG TO LITHUANIAN-TATAR TURKS AND TWO HAMÂILS SITUATED IN NEMEZIS VILLAGE

Abstract

Lithuanian-Tatar Turks, Lithuania Great Principality the period of Golden Empire XIV. first century and its began to settle in after the breakup. According to the researchers, this continued uninterrupted XVII. century until. At first, Lithuanian-Tatar Turks knew Tatars Turkish. After due to various reasons they had forgotten XVI. end of the century XVII. per century. As a result, Qur'an interpretations, meanings, such as prayer and catechism, into religious books. Lithuanian-Tatar Turks so that with Arabic letters at first White Russian at later date Polish language the started a tradition of manuscripts. Today several libraries in Lithuanian-Tatar Turks manuscripts of the commentary. Tajwid, Arabic suras, hadits, prayer and Miraç-nâme (< A. mi|râc (A.i.c. maâric)) are types as well as book. In addition some of the prayers and suras, these valuable manuscripts, the names of disease and their treatment, plant names, types of charms and spells in the book called the hamâil types.

* Bu yazı, Centre for Stateless of the Fakulty of History of Vilnius University, Turkish Language Centre of the Faculty of Philology of Vilnius University, Tatar Community of Vilnius District, Yunus Emre Institute, The Research Council of Lithuania, The Ministry of Culture of the Republic of Lithuania, The Turkish International Cooperation and Development Agency ve Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey iş birliği ile 29-31 Mayıs 2013 tarihinde Litvanya-Vilnius'ta yapılan uluslararası (*Turks'History and Culture In Lithuania Dedicated to the 615th Anniversary of the Settlemant of Tatars and Kraimes in the Garand Duchy of Lithuania*) sempozyumda bildiri olarak sunulmuş, daha sonra gerekli bazı eklemeler ve güncellemeler yapılarak makaleye dönüştürülmüştür.

** Dr.; Sakarya Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, eatmaca@sakarya.edu.tr.

In this article, first as result of research and investigations in the village of Nemezis of the city of Vilnius. The two hamâil information will be given about the content of the book. Later in these books, in words written in Turkish phonetic, morphology and lexicology there will be talk of the existence.

Keywords: Lithuanian Tatar Turks, Tatar Turkish, manuscripts, hamâil

ХАМАИЛЫ ЛИТОВСКИХ ТАТАР И ДВА ХАМАИЛА, НАЙДЕННЫХ В ПОСЁЛКЕ НЕМЕЗИС

Аннотация

Литовские татары в XIV столетии начали переселяться в Великое Княжество Литовское из образовавшихся после распада Золотой Орды Казанского, Астраханского и Крымского ханств. Это переселение непрерывно продолжалось вплоть до XVII столетия. Сначала литовские татары знали родной татарский язык, но по некоторым причинам к концу XVI началу XVII века стали забывать его. В результате этого возникла необходимость в переводе толкований Священного Корана, молитвенников и сводов религиозных законов. Таким образом, среди литовских татар началась традиция рукописей поначалу на белорусском, а позже и на польском языках. Сегодня в различных библиотеках Литвы можно найти написанные литовскими татарами толкования Священного Корана, книги по таджвиду, хадисам, молитвенники и Мирадж-наме. Наряду с этими рукописями имеются хамаилы, содержащие некоторые главы из Корана и молитвы, названия болезней и описания излечения от них, названия растений, всевозможные амулеты и заклинания.

В данной статье рассмотрено содержание двух хамаилов, найденных в поселке Немезис под Вильнюсом. Также подробно рассмотрена фонетика, морфология и лексика тюркских слов из молитв и заклинаний данных хамаилов.

Ключевые слова: Литовские татары, татарский язык, рукопись, хамаил.

0. Giriş:

Litvanya topraklarında yaklaşık 615 yıldır Kıpçak Türkleri yaşamaktadır. Araştırmalar Litvanya Tatar Türkleri'nin Litvanya Büyük Prensi'ne Ukrayna-Kırım'dan gelerek 1397 yılında (XIV. yüzyılın sonlarında) yerleşmeye başladıkları yönündedir. Tarihi veriler ayrıca XIV. ve XV. yüzyıllarda Litvanya Büyük Prensi Witold'un hükümdarlığı zamanında (1392-1430) kapsamlı bir göç dalgasının yaşandığını kaydetmiştir. Berdibek Han 1358 yılında öldürülünce Altınordu içerisinde iktidar savaşları başlamış ve bu iktidar mücadelesinde Timur orduları, Altınordu devletine büyük zararlar vermiştir. Bu mücadelede mağlup olanlar, taraftarlarıyla kaçarak bugünkü Ukrayna ve Litvanya'ya sığınmışlardır (Güllüdağ ve Mişkinienė, 2008: 19). Kırım-Tatar Türkleri'nin Litvanya topraklarına geliş amaçları genel olarak "siyasî, coğrafi ve politik nedenler, Altın Orda Devleti'nde XIV-XV. yüzyıllarda yaşanan siyasî, sosyo-ekonomik sıkıntılar ve Büyük Litvanya Prenslерinin politik eğilimlerine" bağlanabilir (Arık, 2008: 157).

Bugün Litvanya'da yaşayan Tatar Türkleri, XIV. yüzyılda, bu iki ülkenin tek bir yönetime bağlı olduğu dönemde Litvanya prensine yardım için gelen Kıpçak Türklerinin torunlarıdır. Daha sonraları Litvanya Prensi'ni, Kıpçak Türklerine arazi ve bazı ayrıcalıklar vererek bu ülkeye yerleşmelerini sağlamış ve onlardan daha çok askerî hizmetlerde faydalanmıştır. Prens Witold, Tatar Türklerinden iç savaş durumunda şehrin ve sarayın güvenliğini sağlamak için kendine bağlı süvari birliği oluşturmuş ve sınırlarını Moskova ve Zakon Haçlılarına karşı korumak için de Tatar Türklerini doğu sınır bölgelerine yerleştirmiştir. Kıpçak Türklerinin bazıları; ancak XVII. yüzyılda Osmanlı-Lehistan savaşları başlayınca bu ülkeyi terk etmişler ve Osmanlı topraklarına yerleşmeye başlamışlardır (Orhonlu, 1971: 61). Göç etmeyen Litvanya Tatar Türkleri ise kendi dillerini yaklaşık XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarından itibaren "Hristiyan Litvan kadınlarıyla evlenmeleri, Tatar Türklerinin savaş nedeniyle sık sık eşlerini bırakıp gitmek zorunda kalmaları ve bu yüzden çocuklarına Tatar Türkçesini öğretememeleri, Belarus-Litvanya-Polonya Tatarlarının sosyal açıdan bir bütün oluşturmamaları ve buldukları bölgelerde sayıca çok az olmaları, Tatar Türklerinin ana vatandan çok uzakta olmaları, dinî ayinler için halk dilinin olmaması¹ ve Litvanya birliğinin Tatar Türklerinin üst sınıfına yerli dili (Lehçe, Litvanca) bilme zorunluluğu getirmeleri"² gibi

¹ Litvanya Karaim Türkleri ise Litvanya Tatar Türklerinin aksine *dinleri gereği Hristiyan Litvan kadınlarıyla evlenmemeleri, Polonya-Litvanya Karaim Türklerinin sosyal açıdan bir bütün oluşturmaları ve dinî ayinler için halk dilinin olması* gibi nedenlerden dolayı Karaim Türkçesini unutmuşlardır.

² Detaylı bilgi için bk. http://www.vilnius.skynet.lt/story_t.html.

sebepler yüzünden kaybetmişlerdir. Tatar Türkçesinin yerini ise günümüzde konuşma ve yazı dili olarak Beyaz Rus, Leh, Rus ve Litvan dilleri gibi Slav dilleri almıştır³.

Litvanya Tatar Türkleri, yukarıdaki sebepler sonucunda dillerini unutmaları nedeniyle⁴, Kur'an-ı Kerim tefsirleri, dua ve ilmihal gibi dinî kitapların çevrilmesine ihtiyaç duymuşlar, böylece Arap harfleriyle; fakat Beyaz Rus ve sonradan da Leh diliyle⁵ Litvanya Tatar Türklerine ait el yazmaları geleneğini başlatmışlardır. Bugün Litvanya kütüphanelerinde Litvanya Tatar Türklerine ait el yazmalarının başında *Kuran-ı Kerim*, *Tecvid*, sûre ve hadisler, Türkçe yazılan bazı dua, tören, niyet kitapları ve peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) göğe yükselmesinin konu edildiği *Miraç-nâme* (< A. mi'râc (A.i.c. maârîc)) yer almaktadır. Genellikle metni Eski Türkçede yazılıp Belarusçaya veya Lehçeye tercüme edilen *Tecvit*, Litvanya Tatar Türklerinin temel eserlerinden biri olmuştur. Litvanya Tatar Türklerine ait Kur'an-ı Kerim tefsirleri de vardır; ancak günümüze kadar ulaşabilen tefsirlerin sayısı ise çok azdır. Tefsirler de diğer yazma eserler gibi iki dilde yazılmıştır. Kur'an-ı Kerim metni veya tefsiri yatay satırlarla hemen altında da Belarusça veya Lehçe verev bir şekilde yazılmıştır⁶.

Litvanya Tatar Türkleri, kitap kelimesini de daha çok Arapça Kitaplar için kullanmışlardır. Bu eserler, İslâm adabına uygun eserlerdir. Litvanya Tatar Türklerine ait ilk kitap 1830'da Vilnius'ta basılan Juzef (~ Yusuf) Sobolevski'nin İslâm Dininin, Kur'an ve sünnet ilkelerinin açıklandığı eseridir. İlk Kur'an meali de 1858'de Varşova'da A. Novalecki tarafından basılmıştır. 1926'da Arapçanın temel kurallarını içeren bir metin kitabıyla bir siyer kitabı yayınlanmıştır⁷.

³ Polonya'da yaşayan Tatar Türkleri de Litvanya Tatar Türkleri gibi Sünni Müslümandırlar. Polonya Tatarları, İslam inancını günümüze kadar sürdürmelerine rağmen, asırlardır yerlilerle iç içe yaşamaları ve onlarla evlenmeleri nedeniyle Litvanya Tatar Türkleri gibi ana dilleri Kıpçak Türkçesini unutmuşlardır.

Araştırmacılara göre, Litvanya Tatar Türklerinin dillerinde Doğu dillerine ait *bayram*, *kurban*, *sadağa* ~ *sadaka*, *Yâsin*, *sünnet*, *azan*, *kadır noç* "kadir gecesi" vb. kelimeler yaşamaktadır (detaylı bilgi için bkz. **Natela Nasibova**, "Litvanya Tatarlarının Konuşmalarında Kullandıkları Doğu Dilleri Kökenli Kelimeler", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/2 Spring 2007: 514-518).

⁴ "Risale-i Tatar-ı Leh" adlı kitabın yazarı, 1558 yıllarından itibaren Tatar Türklerinin Türkçeyi bırakıp Lehçeyi kullanmaya başladıklarını söylemektedir. (**Antoni Muchliński**, Zdanie sprawy o Tatarach Litewskich, *Teka Wileńska*. Wilno, 1858, nr. 4, s. 251-252).

⁵ **Nesrin Güllüdağ-Galina Miškinienė**, *Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmalarından Türkçe-Lehçe Kılavuz (yıl 1840)*, Litvan Dili Enstitüsü, Vilnius-Litvanya 2008.

⁶ Bu bilgi, <http://efrasyap.org/Icerik/IcerikDetay.aspx?IcerikID=733> sitesinden 16.03.2013 tarihinde saat 15: 44'de alınmıştır.

⁷ Bu bilgi, <http://efrasyap.org/Icerik/IcerikDetay.aspx?IcerikID=732> sitesinden 16.03.2013 tarihinde saat 15: 44'de alınmıştır.

1. Hamâil⁸:

Sözlüklerde *hamâil* (< A.i. himâle ve hamîle'nin c.) kelimesi, “1. Kılıç bağı kılıç kayışı 2. Nüşa, muska, tılsım [kelimenin ikinci manası dilimizde müfret olarak kullanılmaktadır, “hamâyil” şeklinde yazılmamalıdır]” (Devellioğlu, 2007: 320) “1. Kılıç bağı 2. Boyuna asılan nüşa (müfret hükmündedir. Müfretleri kullanılmaz) (Nâcî, 2009: 194)” anlamlarında kayıtlıdır.

Litvanya Tatar Türklerinden kalma yazma eserler içerisinde günümüze kadar ulaşan “hamâil ” ve “kitap”lar en yaygın türlerdir⁹. Litvanya Tatar Türkleri, *kitap* veya *hamâil* adını verdikleri bu dua kitapları sayesinde Arap harfleriyle yazı geleneğini koruduklarından Arap harfli yazma eserler günümüze kadar gelebilmiştir (Zajaczkowski, 1971: 36). *Kitap* türünün içerisinde Müslümanların dinî vazifeleri, bazı yerlerde İncil efsaneleri, Kur'an-ı Kerim'den alınmış bazı sûreler, hadis-i şerifler, imanla ilgili temel bilgiler, peygamber kıssaları, menkıbeler, ahlaki ve öğretici hikâyeler ve Hz. Ali efsaneleri vb. vardır. Hamâillerin içerisinde ise sık sık tekrarlanan tövbe duaları, sihirli formüller, hastalık adları ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri yer almaktadır. Bazı hamâillere de *falcı hamâiller* denilmektedir. Çünkü bunlar, falcılar tarafından ve sahte hekimler tarafından kullanılmış kitaplardır. Ayrıca bu hamâillerde gerekli hesaplamaların yapıldığı astroloji tabloları da yer almaktadır¹⁰.

Litvanya'da Litvanya Tatar Türklerinin büyük bölümü, başkent Vilnius'a 18 km. uzaklıktaki “Kırk Tatar” (~ Keturiasdesimt Totoriu) adlı bir köyde yaşamaktadır. Kırım'dan gelip buraları yurt edinen Tatar Türkleri bu köyü, XIV. yüzyılın sonlarında, Litvanya Büyük Dükü Vytautas'ın özel izni ile kurmuşlardır. Tatar Türklerinin Litvanya'da yoğun olarak yaşadıkları bir diğer köy de Vilnius'a 7 km. uzaklıktaki Nemëzis köyüdür. Yapılan araştırma ve incelemelerin neticesinde Nemejis'te Tatar Türklerine ait iki hamâil tespit edilmiştir. Bu hamâillerin sahibi, Nemezis'teki mescidin imamlığını yaklaşık 20 yıl yapmış, 80 yaşındaki Yahya Vilçinskiy'dir (20.09.1933 -). Yahya Vilçinskiy'e de bu hamâiller, Nemëzis'teki

⁸ Tatar Türkleri'nin tarihiyle Shpileuski ve A. P. Subotin, maddi ve manevi kültürleriyle A. Muchlinski, I. Krachkovskii, J. Karski, Antonovich, J. Stankiewicz, S. Krichinsky, J. Tyshkevich, P. Borawski ve A. Dubinsky çalışmışlardır (detaylı bilgi için bkz. З. Канапацкая, “Празднично-обрядовая культура белорусских татар”, <https://mail-attachment.googleusercontent.com/attachment/u/0/>).

⁹ Hamâiller, Belarusya Tatar Türkleri için de en yaygın yazma türlerindedir. Hamâillerde dinî unsurların yanısıra Tatar Türklerinin popüler kültürü ve folkloru hakkında bilgilere de yer verilir. Hemen hemen bütün Tatar Türklerinin evlerinde hamâiller vardır. Bu yüzden el yazmaları içerisinde bu tür günümüze kadar gelebilmiştir (bu bilgi, (Титовец Е.И., зав. сектором книговедения отдела редких книг и рукописей ЦНБ НАН Беларуси) http://www.belrus-seminar2008.narod.ru/Titovec_E.I..htm sitesinden 16.05.2013 tarihinde 09:21 saatinde alınmıştır.).

¹⁰ Bu bilgi, <http://efrasyap.org/Icerik/IcerikDetay.aspx?IcerikID=733> sitesinden 16.03.2013 tarihinde saat 15: 44'te alınmıştır.

mescidin ilk imamı – bu mescidin imamlığını yaklaşık 40 yıl yapmış - babası İbrahim Vilçinskiy'den (27.01.1910-17.01.1992) kalmıştır¹¹.

2. Nemëzis Köyündeki Hamâiller:

a) Büyük hamâil¹²: 18 satırdan oluşmuştur ve toplam 308 (1b-308a) sayfadır. Yazarı tarafından numaralandırma yapılmamıştır. Hamâilin 110-111, 213-224 ve 232-234 sayfalar arası boştur. Yazarı ve yazıldığı tarih belli değildir. Karton koyu kahverengi bir kapağı olan hamâilin sırtı dağınıktır. Sırtında olması gereken siyah deri şerit de düşmüştür. Nesih yazı çeşidiyle Arapça, Türkçe, Belarusça ve Lehçe olmak üzere 4 dilde yazılmıştır. Hamâilde yazının etrafı cetvellenmemiştir. Sayfalar cilde dikilmiş bir şekildedir. Hamâilin başlıkları kırmızı mürekkeple, açıklamalar ise koyu siyah mürekkeple yazılmıştır. Yalnız hamâilin 41a-57b sayfalar arasındaki sûre ve Arapça dualar yeşil mürekkeple, kısa başlıklar ise siyah mürekkeple ve Belarusça yazılmıştır. Hamâil, sayfa 17a'dan itibaren bâblara ayrılmıştır. Hamâilde toplam 37 bâb vardır. 6. bâbda Türkçe başlıklar kırmızı mürekkeple Belarusça yorumlar ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Hamâilin baş sayfaları kopmuştur. Hamâil, Fetih sûresiyle başlamaktadır ve sonra sırasıyla Mülk, Nebe (~ Amme), İhlâs, Felâk, Nâs sûreleri gelmektedir. Nâs sûresinden sonra **(6b)** (9) ilâhi yâ rabbi niyyet okuduğum senün rızân (10) için her ne sevab hâşıl olursa felân (11) “kişi adı” (Belarusça) rûhına bağışladım hâlimen (12) muhlişan lillâhi te‘âlâ... şeklinde Türkçe bir niyet duası vardır.

Büyük hamâilde yer alan sûre ve Arapça dualar sırasıyla şöyledir: “salavât, ezan, ezan duası, Allahu Teâlânın isimleri (~ Esmâ-yi Hüsnâ ~ Esmâ-yi Şerîfe), Allahu Teâlânın isimlerine yer verilmek suretiyle yapılmış dualar, Peygamber efendimizin isimleri, Peygamberimizle alakalı bir dua, çeşitli sûre adlarından hareketle yapılmış dualar, imanla alakalı dualar, Fâtiha, Elif-Lâm-Mim, Yâsin, Mülk, İhlâs, Felâk, Nâs sûreleri, cevşende yer alan dualar, tövbe duası, kelime-i tevhid, kelime-i istiğfar, Arapça ay adları, kaybolan bir kişinin bulunması için okunan dua¹³, sonrasında gelecek veya beklemediğimiz zararı ve kazayı önleyen dua, Saffet sûresi, Fetih sûresinin bazı bölümleri, Şifâ duası, Hz. İbrahim aleyhisselam ateşe atıldıktan sonra Allahu Teâlâ'nın ateşe söylediği “İbrahim'e karşı serin ve selametli ol” ayeti kerimesi, Haşr ve Mâide sûrelerinin bir kısmı, Rahmân sûresi, Tövbe sûresinin son ayet-i kerimeleri, Kalem sûresinin 51-52. ayetleri (~ nazar duası), Fetih sûresinin ilk 3 ayet-i kerimesi, Berhetiyye ve

¹¹ Bu dinî kitaplar, mescit ve camiler ile zengin Tatar Türk ailerin mülkiyetinde bulunmaktaydı. I. Dünya Savaşı'ndan önce kitap ve hamâillerin sayısı daha fazlaydı; ancak savaş sırasında yaşananlar bu yazma eserlerin yok olmasına sebep olmuştur (detaylı bilgi için bk. http://www.vilnius.skynet.lt/story_t.html).

¹² Bu makalede büyük ve küçük ifadesi, hamâillerdeki sayfa sayısı gözetilerek kullanılmıştır.

¹³ Gayb Erenleri, bunlara *Ricâu'l-Gayb* da denir. Bu kişiler, evliyâlardan seçilmiştir.

İsm-i Âzam duaları, çocuğa isim koyma duası (~ ism-i sibyan), Allahu Teâlâ'ya çeşitli münacaat duaları (~ cevşen), peygamberimizle alakalı onu metheden dualar, Bakara sûresinin son ayetleri, Cin sûresi, İnşikâk sûresi, içerisinde Peygamberlerin vasıflarının geçtiği dualar, Tâhâ sûresinden ve oruçtan bahseden ayetler” yer almaktadır.

Büyük hamâilin son varaklarında hastalık ve bitki adları da yer almaktadır. Hastalık ve bitki adları hem Tatar Türkçesiyle hem de Belarusça yazılmıştır: **(306a)** *haşşalık* (B. Bolezn (hvaroba)), *ağrı* (B. bol'), *diş ağrısı* (B. zubnâya bol), *baş ağrısı* (B. galavnı bol'), *köz ağrısı* (B. voçnaya bol'), *ıstıma humma* (B. garaçka), *sıtma* (B. lihamanka), *dāvā* (B. lyakarşıva), *tiftük* (B. korp 'keten tiftiği'), *aksurmak* (B. kaşal 'öksürük'), *hukne* (B. klistir 'şırınga'), *zuqqam* (B. naşmarq 'nezle'), *çıban* (B. nariv), *çiçek* (B. voşpa), **(306b)** *çember* (B. peravazka), *melhem* (B. pilaştir 'yapıştırma bandı'), *nâbiż* (B. pul's 'nabız'), *sürme* (B. panoş'ishal'), *kan sürmesi* (B. ponoş kırıvavı), *nifriş* (B. padağra 'gut hastalığı'), *fuğarıq* (B. paduçaya), *miskinlik* (B. praçaza 'cüzzam'), *yārā* (B. rānā), *rāvend* (B. reven'), *yılançık* (B. roja), *yel* (B. revmatizm), *kuşma* (B. rivoğa), *şancı* (B. şutarği 'kasılmalar'), *firenk uyuzu* (B. Sifiliş 'frenği'), *hızāmuq* (B. şıkarlatina 'kızıl hastalığı'), *şerbet* (B. şlabilnāye 'müshil'), **(307a)** *tifos* (B. tif 'tifo'), *bere* (B. sadno uşib), *kına kına* (B. hīna), *kalerā* (B. halerā), *sıkorbiğ* (B. tsınga "iskorbüt hastalığı (yani; C vitamini eksikliğinde ortaya çıkan hastalık)", *verem* (B. şuhoı), *uyuz* (B. karoşta), *yumurcaq* (B. çumā 'veba'), *vefat* (B. smerts), *yevlü*¹⁴ (B. trup "ölü, ceset"), *merhum* (B. nyabojçık), *fabuğ*, *şandıq* (B. truna), *mezār* (B. mağila).

b) Büyük Hamâilin Arasındaki Küçük Hamâil Kâğıtları: Büyük hamâilin arasında küçük hamâil kâğıtları vardır. Bu hamâilin sayfaları yazarı tarafından Arapça yerine Latince numaralandırılmıştır. Numaralandırma, yazma eserlerdeki varak (~ yaprak) sayısına göre değil de basma eserlerdeki sayfa anlayışı gözetilerek yapılmıştır. Hamâilin ilk 10 sayfası yoktur, kopmuştur. Hamâil, 11. sayfadan başlamaktadır, 6 satırdan oluşmuştur ve toplam 18 sayfadır (11b-18a). Yazının tamamının etrafı siyah bir cetvel ile çerçevelemiştir. İnce, beyaz düz bir kâğıda yazılmıştır. Yazarı ve yazıldığı tarih belli değildir. Büyük ve küçük hamâiller gibi Arapça, Türkçe ve Belarusça olmak üzere 3 dilde yazılmıştır. Büyük ve küçük hamâillerde

¹⁴ Büyük hamâil yazarı, *yevlü*, *merhum*, *fabuğ*, *şandıq*, *mezār* kelimelerini ve bu kelimelerin Belarusçalarını kırmızı mürekkeple yazmıştır.

olduğu gibi bâb başlığı altında bir sınıflandırma yapılmamıştır. Bu hamâilde sûre olarak yalnızca Fâtiha ve Yâsin sûreleri vardır.

c) Küçük hamâil: 12 satırdan oluşmuştur ve toplam 150 (1b-150b) sayfadır. Yazarı tarafından numaralandırma yapılmamıştır. Hamâilin son 138 ve 150. sayfalar arası boştur, yazılmamıştır. Yazarı ve yazıldığı tarih belli değildir. Küçük hamâil, meşin kaplı mukavva ciltli ve sırtında siyah bez bir şeridi vardır. Nesih yazı çeşidiyle Arapça, Türkçe ve Belarusça olmak üzere 3 dilde yazılmıştır. İnce, beyaz düz bir kâğıda yazılmıştır. Hamâilin 1a - 43b sayfaları arasındaki yazının etrafı kırmızı bir cetvel ile çerçeveselenmiştir. Sonraki sayfalarında ise herhangi bir cetvelleme işi yapılmamıştır.

Küçük hamâil, Yâsin sûresiyle başlamaktadır. Yâsin sûresinin ilk sayfası ve ikinci sayfasının yarısı kopmuştur. Yâsin sûresinden sonra sırasıyla İhlâs, Felâk, Nâs, Fâtiha ve Bakara (1-5 ayet) sûreleri gelmektedir. Sonra hamâil, 35 bâba ayrılmıştır. Bu bâblar şöyledir: **(44a)** (1) **bâb evvel namâz** “çeçiri (B. dört) rekʿati sünnet çeçiri rekʿati farz dur dva (B. iki) rekʿati şon sünnet” ögle namazının Arapça niyetleri ve öğlen namazından sonra okunacak dua); **(44b)** (10) **bâb ekinde “ikindi” namâz** (ikinci namazı bölümü) “çeçiri rekʿat sünnet çeçiri rekʿat farz” (ikinci namazının Arapça niyetleri ve ikinci namazından sonra okunan dua); **(45b)** (1) **bâb ahşam namâz** (akşam namazı bölümü) “tri (B. üç) rekʿati farz ve dva rekʿati sünnet” (akşam namazının Arapça niyetleri ve akşam namazından sonra okunan dua); **(46a)** (4) **bâb yatsi namâz** (yatsı namazı bölümü) “çeçiri rekʿati sünnet çeçiri rekʿat farz ve dva rekʿati şon sünnet tri rekʿati vitr-i vâcib” (yatsı namazının Arapça niyetleri ve vitir namazında okunan “Kunut duaları” ve yatsı namazından sonra okunacak dua); **(poñım ayet)** (ayetten sonra) başlığından sonra Bakara sûresinde ramazan-ı şerifʿten bahsedilen 185. ve 186. ayet-i kerimeleri vardır. **(48b)** (4) **bâb to yeşť ramazan nehev niyyet** (Ramazan’a niyet budur bölümü) “oruca niyyet”; **(49a)** (12) **bâb cumʿa namâz** (Cuma namazı bölümü) “tayyatün mescid namazı, Cuma namazının sünnet ve farz niyetleri, zuhr-i âhir namazına niyyet, herhangi bir nafîle namaza niyyet¹⁵ ve Cuma namazından sonra okunacak dua”; **(51b)** (7) **bâb to yeşť** (budur bölümü) “ilâhi yâ rabbi niyyet (9) itdim iki rekʿat abdest ğusal namâzın (10) kılmağğa eyledüm kaʿbekke allahü (11) ekber” (12) “Arapça bir dua” **(52a)** (10) **bâb to yeşť** (budur bölümü) **(52b)** (4) “ilâhi

¹⁵ Türkiye’de Cuma’nın farzından sonra 4 rekât Cuma namazının son sünneti, 4 rekât Zuhr-i âhir, 2 rekatte vaktin sünneti kılınır.

yâ rabbi niyyet (5) itdüm hâcet diliyim allah yolın yorın (6) on bir kûl hüvellâhü on bir şalavât (7) okumağa allah rızâsıçün hâlişşa muhlişşa lillâhi (8) te‘âlâ ”bâb niyyet terâviḥ (teravih namazına niyyet bölümü) “teravih namazın 10 rekatına Arapça niyet”; (52b) (12) **bâb po şabaḥu secde** (bu sabah namazından sonra secde yapmak) “Arapça kısa bir dua”; (53a) (11) **bâb bevl** (< A. bevl “sidik, idrar”) **namâz**¹⁶ (54a) (3) **bâb yesli kto odzene zamoçi** (eğer bir kişinin kıyafetleri ıslanır) “Arapça bir dua”; (54b) (2) **bâb zrudzey pobojnih adin müslüman** “mümin kişilerden birisi diye bir hikâye anlatılıyor. ”İçerisinde Allah’ın isimlerinin yer aldığı bir dua”, (55a) (9) **bâb şerih du‘ai** (şerh duası bölümü) “şerh duası, içerisinde Allahın isimlerinin yer aldığı bir dua”; (56a) (9) **bâb posle şebaḥu** “sabah sonrası bölüm” (B. *posle* “sonra”) **hēze du‘ai budur** “Arapça bir dua”; (57a) (3) **bâb ḥiṭoṭa du‘ai** (kim bu duayı okur ve yanında taşır, dedikodulardan uzak durmuş ve nazarlardan korunmuş olur) “içerisinde Allahın isimlerinin yer aldığı bir dua ve bu duanın sonrasında içerisinde dört büyük meleğin isimlerinin yer aldığı bir dua”; (57b) (5) **bâb viḳlad du‘ai** (daha önce yazılmış Arapça duanın Belarusça açıklandığı bölüm) “Kelime-i tevhid tekrar edilmiş sonra da Kelime-i tevhidi Cenâb-ı Hakk’ın ismine bağlayarak yapılan bir dua”; (58b) (2) **bâb ‘ale** “Kelime-i tevhid tekrar edilmiş sonra da Kelime-i tevhidi Cenâb-ı Hakk’ın ismine bağlayarak yaptığı bir dua”; (59a) (12) **bâb şeytân ‘aleyhi’l-la‘neti** “Kelime-i tevhid tekrar edilmiş sonra da Kelime-i tevhidi Cenâb-ı Hakk’ın ismine bağlayarak yapılan bir dua”; (60a) (5) **bâb** “Arapça bir dua”, (12) **bâb ṭo yeşṭ tevbeynâ du‘ai** (tevbe duası budur) “tövbe duası” vardır ve bu bölüm, *Âmentü duası* ile bitmektedir (64b) (7) **bâb ṭo yeşṭ imân** (iman duası budur) “tövbe duası”; (69b) (3) **bâb hēze du‘ai on iki imam** “12 imamın adlarının yer aldığı bir dua”; (70b) (6) **bâb hēze du‘ai ‘ahdinâm budur** “sözleşme duası”; (71b) (7) **bâb yesli ḥṭota du‘ai nadzen raz pev** (eğer birisi bu duayı günde bir kerre okursa) “Kelime-i tevhid tekrar edilmiş sonra da Kelime-i tevhidi Cenâb-ı Hakk’ın ismine bağlayarak yapılan bir dua”; (73a) (2) **bâb ṭo yeşṭ viḳlad** (daha önce yazılmış Arapça duanın açıklaması budur) “Belarusça yazılmış bir bölüm”; (74a) (2) **hēze du‘ai budur** yazısından sonra besmele ve Arapça bir duaya yer verilmiştir “Allahü Teâlâ’nın isimleri tekrar edilmiş ve sonra da içerisinde peygamberlerin vasıflarının yer aldığı bir dua”; (75a) (10) **bâb heṭa (bu)**

¹⁶ **Keffâretü’l-bevl namazı**, bir kişinin hayatı boyunca vücuduna ve elbiselerine idrar bulaşması veya sıçraması sonucunda Allahu Teâlâ’dan affetmesi için kıldığı namazdır. Namaz, iki rekattir iki rekatinde de Fatihâ’dan sonra zammı sûre olarak sekiz kez Kevser sûresi okunur. Bu bilgi, [http://www.ihlsozluk.com/?Nedir=keffaret %C3%BC1%20bevl%20namaz%C4%B1](http://www.ihlsozluk.com/?Nedir=keffaret%C3%BC1%20bevl%20namaz%C4%B1) sitesinden saat 14.05.2003 tarihinde 14:57’de alınmıştır.

du‘ai “Belarusça yazılmış bir bölüm”; (75a) (10) **bāb hēze du‘ai budur** başlığından sonra besmele ve içerisinde Allah’ın isimlerinin geçtiği Arapça şifâ duası”; (76b) (7) **bāb hēze du‘ai cevşeni’l-azim** “Besmele ve sonrasında Arapça bir dua yer almaktadır”; (84a) (9) **bāb hēze du‘ai hıızır ilyās** “Hızır İlyās duası”; (90b) (2) **bāb (bu duanın tercümesi)** “Belarusça yazılmış bir bölüm” ve sonrasında (94b) (5) **du‘ai ‘Abbas** “Abbas duası”, (95b) (5) **bāb hēze du‘ai en‘ām budur** (En‘ām sûresi bölümü) “Belarusça olarak En‘ām sûresinin faziletinden bahsedilmiştir”; (98a) (9) **hēze du‘ai en‘ām budur** bölümünde besmele ve Arapça nimet duasına yer verilmiştir”; (98b) (11) **bāb hēze şerh-i du‘ai müstecāb** “Belarusça yazılmış bölümden sonra **hēze du‘ai müstecāb budur** bölümünde besmele ve Arapça isticāb duasına (duanın kabul edilmesi için yapılan dua) yer verilmiştir”; (104b) (11) **bāb hēze du‘ai redd-i ‘azim** “Arapça duanın Belarusça açıklandığı bir bölüm”; (107b) (11) **bāb ‘ale kerimullāh** “ikram duası”; (109a) (11) **hēze āyet-i feth budur ki** “fetih duası”; (112a) (2) **bāb hēze şerh du‘a-i kadehü’l-azim budur** “Belarusça yazılmış bir bölümden sonra” (117b) (6) **hēze du‘a-i kadehü’l-azim budur** kısmında besmele ve Arapça büyük bir duaya yer verilmiştir”; (122a) (4) **bāb hēze devlet-i du‘a-i budur** “Belarusça yazılmış kısımlardan sonra” (123a) (9) **hēze du‘a-i devlet budur** yazısından sonra besmele ve Arapça devletin bekâsı için yapılan bir duaya yer verilmiştir”; (130a) (5) **bāb hēze şalavāt budur** (salavât-ı şerif bölümü budur) “Belarusça yazılmış bölümden sonra (130b) (10) **bāb hēze du‘a-i şalavāt budur** (salavât-ı şerif bölümü budur) besmele ve Arapça yapılmış salavāt duasına (salavât-ı şerife) yer verilmiştir”; (131b) (6) **bāb fo yeşť licbā** (B. *licbā* “ayların sayısı”) (ayların sayısı budur bölümü) “elif, ayın, cim, ze, dal, be, vav, dal” harflerinin altında Arapça ay adları; (135b) (5) **bāb** “ekin ekerken okunacak dua”(9) **bāb zıbojo** (buğday bölümü) “buğday ekilirken okunacak dua” (136a) (4) **bāb şadaqa** (sadaka bölümü) “sadaka veya fitre verirken okunacak dua” (7) **bāb sveçu** (mum bölümü) “mum yakınca okunacak dua”(12) **bāb mesetsa** (B. ay) “yeniay çıktığında okunacak dua” (136b) (6) **bāb spats legayuçi** “yatmaya giderken okunacak dua”(10) **bāb çihnuşı pets** “hapşırınca okunacak dua” (137a) (2-3) **bāb nohtsi rejuçi** “tırnakları keserken okunacak dua” (7-8) **bāb yak hrom hrimits** “yıldırım duası” (9-10) **bāb yakšontso ushodzi pets** “güneş doğarken okunacak dua” (137b) (2) **bāb yakšontso zahodzits pets** “güneş batarken okunacak dua” (6) **bāb dom za gladayuçi** “evin inşaatına başlarken okunacak dua” aynı zamanda bu dua

bir kâğıda yazılıp inşaat sırasında eve bereket, sağlık, huzur vb. getirmesi için evin zeminine gömülmelidir.”

Küçük hamâildeki diğer sûre ve Arapça dualar ise şöyledir: Hatim duası, çeşitli konularda kısa dualar, kısa salavât-ı şerif, Allahu Teâlânın isimleri (~ Esmâ-yi Hüsnâ ~ Esmâ-yi Şerîfe), oruç ayeti, oruca niyet etme ve orucu açma duaları, tuvalete girerken ve tuvaletten çıktıktan sonra okunacak dualar, dışarı çıkarken okunacak dua, namaz niyetleri, salâvat-ı şerif ve peygamberimizin sıfatlarının da içerisinde yer aldığı dualar, Bakara sûresinden âyet-i kerimeler, nazar ayeti.

3. Hamâillerin Ses Bilgisi Özellikleri:

a) Büyük ve küçük hamâilde -Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait eserlerde de görüldüğü gibi- ilk hecede yaygın olarak e/> i/ darlaşması vardır: *sini* “seni” (BH-278b-11; 278b-12; 278b-13); *sinden* “senden” (KH-61b-1), *idüp* “edip” (BH-62a-2), *itdigime* “ettiğime” (KH-63a-1). Ancak büyük hamâilde *etdüm* “ettim” (BH-36B-4) örneği de vardır.

b) Hem büyük hem de küçük hamâilde kelime başındaki ötümsüz-patlayıcı #k sesi korunmuştur: *kizlü* “gizli” (KH-62a-2), *kötürdüm* “götürdüm” (KH-62a-5), *keçmiş* “geçmiş” (BH-286a-3), *kitmez* “gitmez” (BH-250b-7), *kötürdise* “götürdüyse” (KH-61b-5), *kelmiş* “gelmiş” (BH-286a-10), *ketürdüm* “getirdim” (BH-31a-10), *kelüp* “gelip” (BH-250b-3), *kezer* “gezer” (BH-250a-9), *ket* “git” (BH-247a-12; 248a-2; 248a-5; 248a-7); *kirdüm* “girdim” (KH-60B-7).

c) Eski Türkçede kalın ve ince sıradan bütün kelimelerin başında #t ve #d ayrımı yapılmadan hep #t’li şekiller yazılmıştır. Eski Oğuz Türkçesi dönemine gelindiğinde ise genellikle ince sıradan kelimelerin başındaki #t’lerin ötümlüleştiği; buna karşılık kalın sıradan kelimelerin başındaki #t’lerin ise korunduğu bilinmektedir (Özkan, 2000: 106-107). Büyük hamâil ve küçük hamâilde de ince sıradan ötümsüz-patlayıcı #t sesi ötümlüleşerek #d olmuştur: *dürlü* (<< ET. türüg) (BH-251a-8), *düpinden* “dibinden” (BH-278b-3), *dirilmek* (KH-63b-6). Kalın sıradan #t sesinin ötümlüleşerek #d olduğu tek örnek *dağtar* (< Tatar) (BH-36b-1) kelimesidir. Muhtemelen bu kelime çok kullanıldığı için ötümlüleşmiş olmalı. Ancak aynı hamâilde kalın sıradan kelimelerin başındaki #t sesinin korunduğu *dağınuy* “dağının” (250a-12), *doğsan doğuz* “doksan dokuz” (249a-1) örnekleri de vardır.

ç) Büyük hamâilde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki ön damak *g*# sesi, ötümsüzleşip *k*# olmuştur: *türlüg* > *türlük*¹⁷ (BH-246b-6). Ancak aynı kelime, aynı hamâilden birkaç satır sonrasında *türlü* (BH-246b-11; 247a-6) şeklinde yazılmıştır.

d) Standart Türkiye Türkçesinde diş-dudak *#v*'si ile başlayan *ber-* ve *bar-* kelimeleri, büyük ve küçük hamâilde Eski Türkçedeki gibi ötümlü-patlayıcı *#b* ile yazılmıştır: *klubergil* “kılıver” (BH-252a-8; 256b-6); *barlağın* “varlığın” (BH-64a-3), *barlıguş* “varlığın” (KH-12b-1). Yalnız büyük hamâildeki Türkçe niyetin başlangıç satırlarında aynı kelimeler *verüp* “verip” (BH-64a-5), *vermek* (BH-11b-9), *virip* “verip” (60b-11), *kluvermeklegi* “kılıvermekliği” (BH-64a-6), *vire* (BH-62a-3) şeklinde yazılmıştır.

e) Büyük ve küçük hamâilde düzlük-yuvarlaklık uyumu kelimelerde ve eklerde tam değildir: *ayru* (<< adırğ) “ayrı” (KH- 62b-1), *buyurduğı* “buyurduğu” (KH-62b-5), *bağışladum* “bağışladım” (BH-6b-11), *oturdu* “oturdu” (BH-31a-4), *ketürdüm* (< keltür-) “getirdim” (BH-31a-10).

f) Büyük hamâilde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki patlayıcı-art damak *ğ* # ünsüzü erimemiştir: *kamuğ* (>> kamu (T.)) (BH-246b-6; 247a-6); *uluğ* (>> ulu (T.)) (BH-286a-3; 286a-4).

g) Eski Türkçede olduğu gibi Eski Oğuz Türkçesinde de bazı kelimelerin başındaki ötümlü-patlayıcı *#b* sesinin korunduğu görülür. Bu kelimelerden biri de *barmak* “parmak”tır (Özkan, 2000: 106). Büyük hamâilde de bu kelime *barmakları* “parmakları” (BH-247a-1) şeklinde ötümlü yazılmıştır.

h) Küçük hamâilde dar-düz ünlüler, ötümsüz-patlayıcı-dudak sesi *p*/'nin yuvarlaklaştırıcı etkisi ve patlayıcı-art damak *ğ*# sesinin erimesi sonucunda yuvarlaklaşmıştır: *kapısına* (<< kapığ) “kapısına” (KH-62a-5), *kapundan* “kapından” (KH-62a-11).

ı) *Yirmi* sayısı büyük hamâilde Eski Türkçeye benzer (*yigrmi*, *ygrmi*, *ygermi* (Gabain, 2000: 311)) *yegirmi* (248b-12; 249a-11; 277a-13) şeklinde yazılmıştır.

¹⁷ Çağatay Türkçesinde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki art damak *ğ* ve ön damak *g* seslerinin ötümsüzleşmesi *sarığ* (< ET.) > *sarık*, *ölüg* (< ET.) > *ölük*, *tarığ* (< ET.) > *tarık* örneklerinde görüldüğü gibi karakteristiktir. Ancak Çağatay Türkçesine ait bazı metinlerdeki örneklerde ise bu ses değişikliği konusunda karışıklıklar vardır (Ercilasun, 2005: 430-431) yani; ötümsüz-patlayıcı *k*#li örneklerin yanında ötümlü patlayıcı art ve ön damak *ğ*# ve *g*#li örnekler de vardır.

4. Hamâillerin Biçim Bilgisi Özellikleri:

a) Hem büyük hem de küçük hamâilde geçmiş zaman eki, Eski Oğuz Türkçesindeki gibi *-dUm* şeklindedir: *bağışladum* “bağışladım” (BH-6b-11), *oğudum* “okudum” (BH-36b-3); *itdüm* “ettim” (KH-52b-5), *ketürdüm* (< keltür-) “getirdim” (31a-10), *eyledüm* “eyledim” (KH-51b-10); *kirdüm* “girdim” (KH-60b-7).

b) Hem büyük hem de küçük hamâilde II. şahıs fiil çekiminde şahıs zamiri fonksiyonundaki ismin kalıplaşmadığı görülür: *sen seņ* “sensin” (KH-62a-9); *şalur men* “salarım” (BH- 247a-13); *helak olur sen* “helak olursun” (BH-247b-1), *hürmetinte sen* “hürmetindesin” (BH-286a-16-17), *edā kıalur men* “eda kılarım” (KH-52B-9-10)

c) Hem büyük hem de küçük hamâilde -Eski Uygur Türkçesinin bir imlâ özelliği olan kelime ile ek birbirinden ayrı yazılmıştır¹⁸. Ancak Uygur Türkçesinde çokluk ekleri her zaman ait oldukları kelimeye birleşik yazılırken bu iki hamâilde özellikle çokluk eki asıl kelimedenden ayrı yazılmıştır: *yel-lerinden*¹⁹ “romatizma ağrılarından” (BH-247a-7) *yel-ler* “romatizma ağrıları” (BH-247a-8); *zahmet-lerden* (BH-247a-9), *melşün-lar* “lanetlenmiş”; *meşâyih-ler* “şeyhler” (BH- 249a-1; 286b-16), *peygamber-ler* (BH-249a-1; 248a-8), *yurt-larda* (BH-278b-1), *olan-lardan* (BH-278b-2), *değer-menlerde* “değirmenlerde” (BH-278b-4), *devran-lardan* “dünyalardan, feleklerden” (BH-279b-5).

Ayrıca *esen+lik* (KH-64a-5) ve *yol-mağ* (BH-251b-11) kelimelerindeki ekler de ayrı yazılmıştır.

ç) Büyük hamâilde yükleme hal eki, *+nI* şeklindedir: *şomurnı* (247a-9). Büyük hamâilde Ø yükleme hal eki (< iyelik eki [+(s) I (n)] + eksiz yükleme hâli (Ø))²⁰ de kullanılmıştır: *süresin* “süresini” (BH-280a-12; KH-11a-5; KH-11b-1; KHK 14a-5), *tevbessin* “tövbesini” (BH-62a-2; 62a-3), *namazın* “namazını” (KH-51b-9).

d) Hem büyük hem de küçük hamâilde yönelme hal eki, Eski Türkçedeki gibi art ve ön damak *+ka, +ke* şeklindedir: *tilāvet etmekke* “tilavet etmeye” (BH-9a-2), *şehvi etmekke* “sehiv

¹⁸ “Uygur Türkçesinin yazı sisteminde bazı ekler özellikle *ism-i tasrif* ekleri ait oldukları asıl kelimedenden ayrı yazılmaktadır. Yalnız bu özellik, Uygur Türkçesinde karakteristik değildir; ama Uygur metinlerinin çoğunda tesadüf edilir” (bk. detaylı bilgi için Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, 2001 s. 173)

¹⁹ Bu makalede - işaretini, fiile bağlanmayı ve fiil kategorisini ifade etmek için değil, kelime ve ekin birbirinden ayrı yazıldığını göstermek için kullanılmıştır.

²⁰ Türkologların bazıları, Ø yükleme hâl ekini kabul etmezler. Onlara göre bu türden yapıların ek ayrımı şöyle olmalıdır: İyelik eki (+sI / +I) + Yükleme hâli eki (+n).

etmeye” (BH-9a-6), *ğusal namazın kılmakça* “gusül namazını kılmaya” (KH-51b-9-10). Ayrıca büyük hamâil ve küçük hamâilde yönelme hal ekinin art damak +*ğ*’lı şekli de vardır: *okumağa* “okumaya” (BH-7a-6; KH-15a-4), *hastaga* “hastaya” (BH-255b-5).

e) Büyük hamâilde III. tekil şahıs iyelik ekinin kullanılmadığı örnekler de vardır: *devlerniğ* “devlerinin” (BH-246b-6; 247a-6), *perilerniğ* “perilerinin” (BH-247a-6), *olanlarnuğ* “olanlarının” (BH-278b-12); *şühedâ’ülerniğ* “şehidlerin” (BH-286a-15).

f) Eski Oğuz Türkçesinde iyelik 1. şahıs eki dudak sesinin etkisiyle her zaman +*mUz* şeklindedir (Özkan, 2000: 103). Her iki hamâilde de 1. çoğul şahıs iyelik eki Eski Oğuz Türkçesindeki gibi yuvarlaktır: *atamız* “atamız” (BH-286a-3), *anamuz* “anamız” (BH-286a-4), *karındaşlarımız* “karındaşlarımız” (BH-286a-4), *kız karındaşlarımız* “kız karındaşlarımız” (BH-286a-4), *ta’allukâtlarımız* “taallukatlarımız, akrabalarımız” (BH-286a-5), *üstâdlarımız* “üstadlarımız” (BH-286a-7), *halifelerimiz* “halifelerimiz” (BH-286a-7), *cinslerimiz* “cinslerimiz” (BH-286a-8), *dostlarımız* “dostlarımız” (BH-286a-8).

g) Eski Türkçe döneminde yuvarlak ünlü taşıyan bir tabana geldiğinde yuvarlaklaşan tamlayan eki, Eski Oğuz Türkçesi döneminde iyelik 1. şahıs ekinin etkisiyle yuvarlaklaşmıştır. Hem büyük hem de küçük hamâilde tamlayan eki Eski Oğuz Türkçesindeki gibi +(n)Uğ şeklindedir: *birlegüñ* “birliğin” (BH-64a-3), *barlaguñ* “varlığın” (BH-64a-3), *barlıguñ* “varlığın” (KH-12B-1), *oğlanlarnuğ* “oğlanlarının” (BH-264b-13), *tağınuğ* “dağının” (BH-250a-12), *mevlānuğ* “mevlanın” (KH-62a-5), *muştafanuğ* “mustafanın” (KH-62b-6), *rahmetüñ* “rahmetin” (KHK-12b-2). Ancak küçük hamâilde ve büyük hamâilin arasındaki küçük hamâil kâğıtlarında bu ekin +(n)Uğ şekli de vardır: *seniğ* (KH-60b-9), *keçmişleriğ* “geçmişlerin” (KHK-12b-1).

h) Eski Türkçe döneminden beri Türkçede ikinci kişi emir çekimi için Ø kullanılmakla birlikte yer yer –*ğil* / –*gil* eki de kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde de II. şahıslarda bazen eksiz bazen de –*ğil* / –*gil* eki emirdeki vurgu fonksiyonunu azaltmak için kullanılmıştır. Büyük hamâilde ve büyük hamâilin arasındaki küçük hamâil kâğıtlarında –*ğil* emir sıfat-fiil eki kullanılmıştır: *klubergil* “kılıver” (BH- 252a-8; 252b-6), *şaklağil* “sakla”, *eylegil* “eyle” (KHK-11a-2), *yarlığayuvirgil* “esirgeyiver” (KHK-12b-2).

Büyük hamâilin arasındaki küçük hamâil kâğıtlarında –*ğil* / –*gil* ekinin ötümsüz –*kil* şekli de vardır: *eylekil* “eyle” (KHK-12a-1).

ı) Eski Oğuz Türkçesinde zarf-fiil eki dudak sesinin etkisiyle $-(y)Up$ şeklindedir²¹. Hem büyük hem de küçük hamâilde zarf fiil eki Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak şekildedir: *kayup* “kayıp” (BH-278b-11), *kelüp* “gelip” (BH-250b-3), *idüp* “edip” (BH-62a-2).

ı) Büyük hamâilde *ile* Eski Türkçede olduğu gibi *birle* ($< bir+i+l$ (BH-247a-1) “birleşmek, bir olmak” +*e* veya *bîr* (Caluson 1972: 364b) +*ile*) “ile ile beraber” şeklindedir. *için* edat fonksiyonlu isim büyük hamâilde *üçün* ($< rızası için$ (BH-36b-4), *içün* ($< rızân için$) (BH-6b-10-11), *içun* ($< hâzırlığıçun$) (BH-7b-15); *çün* ($< rızasıçün$) (BH-7a-6) şekillerinde geçmektedir. Bunun yanında küçük hamâilde *üzre* (KH-60b-11; 61b-7) edat fonksiyonlu isim de kullanılmıştır.

Ayrıca büyük hamâilde *için* edat fonksiyonundaki isim, genellikle kelimeyle birleşik yazılmıştır: *kabullığıçun* (BH-7b-16), *hâzırlığıçun* (BH-7B-15), *rızasıçun* (BH-7B-17)

j) Sıfat-fiil eki, büyük hamâilde Eski Türkçedeki gibi *-ğan* şeklindedir: *kılğan* “kılan” (...secde sehvi bu namâzın cânından *kılğan* için allahü ekber) (BH-11b-10). Ancak aynı hamâilin sonraki satırlarında ötümlü-patlayıcı *ğ* sesinin yutulduğu *yatağ* (BH-249b-5; 277b-6) örneği de vardır.

k) *i-ken* zarf ekinin Eski Türkçede kalın şekli de bulanmaktaydı; ancak Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait metinlerde ek tek şekilli ince sıradandır ve kalınlık-incelik uyumuna uymamaktadır. Büyük hamâilde de ek, Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi yalnızca ince sıradandır: *çiharken* “çıkarken” (BH-252a-4).

l) Büyük hamâilde işaret sıfatı fonksiyonunda isim olarak *uşbu* (BH-62a-1; 252a-6; 280a-13; KHK-11b-3) kelimesi kullanılmıştır.

5. Hamâillerin Söz Varlığı:

Litvanya Tatar Türklerinin zaman ve mekân yolculuğunda kazandıkları birikimler ile zihin ve dil arasındaki ilişkilerini, maddi ve manevi kültürlerini ortaya çıkarabilmek için iki hamâil ve büyük hamâilin arasındaki küçük hamâil kâğıtlarındaki Türkçe niyet ve tövbe dualarında yer alan kelimelerden hareketle kavram ve kavram alanları oluşturulmuştur. Böylelikle bu kavramlar dünyası, hamâillerin yazıldıkları tarihlerde Litvanya Tatar Türklerinin

²¹ Eski Türkçeden beri en geniş ölçüde kullanılan zarf fiil ekidir. Bu ek, Eski Türkçede ünlü ile biten tabanlara “-p” şeklinde, ünsüzle biten tabanlara ise genellikle “-lp”, son hecesi yuvarlak ünlü olanlardan sonra “-Up” şeklinde gelmiştir (bk. A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 2007: 84).

dünyayı kendi dillerinin penceresinden nasıl ve ne şekilde algıladıklarını kısmen de olsa ortaya çıkarmıştır. Tespit edilen kavram ve kavramlar dünyası şu başlıklarda verilmiştir:

a) Dinle ilgili kelimeler: Her iki yazma eser de dua kitabı olduğu için İslam diniyle ilgili kelimelerin sayısı çoktur: *abdest, ğısl, yâ rabbi, salavât, ezan, secde, tevbe, ferîşte* ‘firişte (melek)’, *vefat, merhûm, tabut, şandıĸ, mezar, namâz, îmân, kul, sevab, peygamber, Allâhu Te‘âlâ, ilâhi yâ rabbi, künâh* (< günâh), *rahmet, cennet, cehennem, medet* ‘yardım’, *melâike* ‘melekler’, *nehy* ‘yasak etme’, *sünnet, şeri‘ât, salavât, müsülmân* (< Ar. müslim+ F. ân), *nebîler* vb. *Fâtiha, Elif Lâm Mîm, Yâsin, Mülk, İhlâs, Felâk, Nâs* sûre adları, *Âmentü* ve *Sübhâneke* ve *Berhetiyye* dua adları yer almaktadır. Büyük hamâilde dört büyük meleğin *Cebrâ’il, Mekâ’il, İsrâfîl, ‘Azrâ’il* ve dört kutsal dini kitabın adları *Tevrîñ* (~ Tivrât), *İncîl, Zebûr* ve *Furĸân* ~ *ĸur‘ân*; büyük hamâilde peygamberlerden *Âdem, Şî, Nûĸ, Zekerîyyâ, Yaĸya, Yûşû‘, İdrîs, Ya‘ĸûb, Yûsûf, Yûnus, Dâvûd, Süleymân, İbrâhim, İsmâ’il, İshâĸ, Eyyûb, Mûsâ, İsâ, Muĸammed Muşĸafa* (s.a.v.) ve dört büyük halifeden *Ebûbekir, ‘Ummer, ‘Uşman, Ali’nin* adları yer almaktadır.

Her iki hamâilde de Türkçe dinle ilgili kelimeler vardır: *yarlıĸayuvirgil* ”baĸıřlayiver, esirgeyiver” *uçmaĸ* “cennet”, *ĸamu* “cehennem”, *baĸıřladum* “baĸıřladım”, *teyrî* “Tanrı”, *inan-* “inanmak” vb.

b) Hastalık adlarıyla ilgili kelimeler: Büyük hamâilin 278a-279a varaklarında Türkçe-Belarusça hastalık adlarına yer verilmiştir: *ĸařtalıĸ* (haste (F.) +ilk (T.)), *aĸırî* “aĸrı”, *diş, ‘aĸrıřı, baş ‘aĸrıřı, köz ‘aĸrıřı, ‘ışıtma humma* (humma < A. “başta sıtma olmak üzere, yüksek ateşle seyreden hastalıklar için kullanılan genel terim, beden ısısının yükselmesi, ateş, yüksek ateş”) *sıtma* (“vücut ısısında meydana gelen yükselme, ateş yükselmesi; titreme, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalık, sıtma”), *dava* (< A. devâ “1. İlaĸ 2. Çare, tedbir”), *tıftıĸ* (ĸorpiya ‘keten tiftiĸi’), *aĸsurmak* (“burun zarlarının gıcıklanması ile solunum kaslarının birdenbire kasılması üzerine, aĸız ve burundan hızlı, gürültülü soluk boşaltmak, hapşırmak”), *ĸuĸne* (< A. ”tenkiye aleti, şıringa”), *zuĸkam* (< A. zükâm “Kastamonu’nun bazı yerlerinde *nezle* anlamına kullanılır”), *ĸıban* (< T. “ĸıban”), *ĸıĸaĸ* (“irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, aĸır ve bulaşıcı bir hastalık”), *melĸem* (< A. “melhem, deriye iĸirilerek veya sürülerek kullanılan tereyaĸı kıvamında yaĸlı ilaĸ”), *nâbız* (< Ar. nabz “Kalp vuruşunun

sağladığı kan basıncından dolayı atardamarlara ve özellikle bilekteki atardamarlara parmakla basıldığında duyulan kımıldama”) , *sürme* (< “ishal”), *kan sürmesi* (< “kanlı ishal”), *nıkrış* (< A. “Gut hastalığı, ayak parmaklarında, topuklarda ve mafsallarda şişmeyle beliren ağrılı hastalık”, *tutarık* (< “epilepsi”), *miskinlik* (< miskin (A.) + ilk (T.) “1. Miskin olma durumu, meskenet”, 2. Cüzzam hastalığına tutulmuş olan”), *yārā* (< T. “yara”), *yılanlık* (“Streptokok denilen mikropların bir sıyrığa veya yaraya bulaşarak yaptıkları hastalık, kızılıörük”), *yel* (“1. Romatizma ağrısı 2. Kalın bağırsaktaki gaz”), *kuşma* (“istifra”), *şancı* (“vücutta ve özellikle iç organlarda batar veya saplanır gibi duyulan, nöbetlerle azalıp çoğalan ağrı”), *frenğ uyuzı* (< A. Frengi “genellikle cinsî münasebetle bulaşan, tedavi edilmezse inme, körlük, delilik gibi sonuçlara varan bir hastalık”), *hızamuk* (< T. kızamık “Genellikle küçük yaşlarda görülen, kuluçka dönemi bir iki hafta süren, bulaşıcı, ateşli, ufak kızıl lekeler döktüren hastalık”), *şerbet* (< A. “1. Şerbet, içilecek tatlı şey 2. Bardakla müşil olarak içilen ilaç”), *tıfaş* (tifüs (< Fr. Typhus “Bitle geçen, ortalama 15 gün süren, vücutta pembe lekelerle beliren, ateşli ve tehlikeli bir hastalık, lekeli humma”), *bere* (< T. “bir yere çarpma, incitme veya vurma sonucu vücudun herhangi bir yerinde oluşan çürük”), *kalerā* (kolera < Fr. Choléra < Yun. Kholera “*Vibrio cholerae* isimli bir bakterinin neden olduğu bağırsak enfeksiyonuna bağlı akut ve şiddetli ishal ile seyreden bir hastalık türü”), *sakvarbiğ* (iskorbüt < Fr. Scorbut “iskorbüt hastalığı (yani; C vitamini eksikliğinde ortaya çıkan hastalık”), *verem* (“herhangi bir organa ve en çok akciğerlere yerleşen Koch basilinin yol açtığı ateşli ve bulaşıcı bir hastalık, tüberküloz”), *uyuz* (“uyuz böceğinin, üst derinin altına girerek yaptığı kaşıntıdırıcı, bulaşıcı bir deri hastalığı”), *yumurcağ* (“veba hastalığında koltuk altında veya kasıkta çıkan çıban”), *vefat* (< A. “ölüm ve ölme”), *yevlü* (B. trup “ölü, ceset”), *merhum* (< A. “1. Allah’ın rahmetine kavuşmuş, Allah’ın rahmetiyle müjdelenmiş 2. Ölmüş, ölü”), *tābūt* (< A. “ölü taşınan sandık”), *şandık* (< A. “ölü taşınan sandık”), *mezār* (< A. “1. Ziyaret yeri 2. Kabir, ölünün gömüldüğü yer”).

c) Bitki adlarıyla ilgili kelimeler: Büyük hamâilin son 278b-279a varaklarında Türkçe-Belarusça bitki adlarına da yer verilmiştir: *rāvend* (< F. “bot. kökleri ve sapları ilaç olarak kullanılan kara buğdaygillerden bir nebat”) *kına kına* (< “Amazon yağmur ormanlarının doğal bir ağacıdır. *Kinin* elde edilmesinde kullanılır. Bu madde sıtmanın tedavisi ve sıtmadan korunmada kullanılan bir ateş düşürücüdür”), *çember* (B. perevazka) (civelek otu ~ çoban

çantası gibi adlarla da bilinen *çember otu*, kan dolaşımını düzenlemeye yardımcı olan şifalı bitkilerden biridir.)

ç) Zaman kavramıyla ilgili kelimeler: Büyük hamâilde hicri ay adlarına da yer verilmiştir: *muharrem, şafer, rebi'ül evvel, rebi'ül ahir, cemâziyel-evvel, cemâziyel-ahir, receb, şa'ban, ramazan, şevval, zil-ka'de, zil-hicce*. Hamâilin sonraki sayfalarında gün adları ise Belarusça verilmiştir: *şübōfa* 'cumartesi', *sireda* 'çarşamba' gibi. Bunun yanında büyük hamâilde Türkçe *ay* ve *kün* (< gün) adları da kullanılmıştır.

d) Sayı adlarıyla ilgili kelimeler: Büyük hamâilde *on bir, yetmiş yedi, sekiz, yedi, toksan, yetmiş iki, üç yüz altmış altı, yüz yegirmi dört biş* gibi Türkçe sayı adları kullanılmıştır. Küçük hamâilde ise Türkçe *üç* sayı adı kullanılmıştır.

Büyük hamâilde 2 ve 4 sayıları için Belarusça *dva* ve *çeñiri*, küçük hamâilde de 1, 2, 3 ve 4 sayıları için Belarusça *adin, dva, tri, çeñiri* kullanılmıştır.

e) İnsanın temel hareket ve oluşlarını gösteren fiiller: *ket-* "gitmek", *kel-* "gelmek", *öl-* "ölmek", *oku-* "okumak", *kıl-* "kılmak", *dile-* "dilemek", *tuş-* "tutumak", *terilmek* "derilmek, toplanmak", *bil-* "bilmek", *vir-* "vermek", *kay-* "kaymak".

f) İnsanın duygu, düşünce ve isteklerini gösteren fiiller: *bağışla-* "bağışlamak", *inan-* "inanmak".

g) Varlıkların oluş ve hareketlerini gösteren fiiller: *ol-* "olmak", *eyle-* "eylemek".

h) İnsan ömrü, karakteri ve nitelikleriyle ilgili kelimeler: *ağru* (<< ağ(ı)rığ) "hastalık, ağrı, sızı".

ı) Yer ve yön kavramıyla ilgili kelimeler: Büyük hamâilde yön kavramıyla ilgili yalnızca *şag* (> sağ) "ilâhi yâ rabbi niyyet itdüm şag yanından selam vermek" kelimesi kullanılmıştır.

i) Renk adlarıyla ilgili kelimeler: Büyük hamâilde, *yeşil* (<< ET. yaşsıl), *sarı* (<< ET. sarığ), *kara*, *kızıl* (<< ET. kızsıl) ve *ak* renk adları, romatizma hastalığının tanımı için kullanılmıştır.

j) Hayvan adları: Büyük hamâilde, *kurt* (< kurt yeli) (BH-278a-6) adı romatizma hastalığının tanımı için kullanılmıştır.

Sonuç:

a) Büyük hamâilde sûre ve duaların açıklama ve yorumları, Belarusça ve Lehçe; bazı sûre ve dualar Arapça, bazı dua ve niyetler de Tatar Türkçesiyle yazılmıştır. Küçük hamâilde ve büyük hamâilin arasındaki küçük hamâil kâğıtlarında sûre ve duaların açıklama ve yorumları Belarusça; bazı sûre ve dualar Arapça, yine bazı dua ve niyetler de Tatar Türkçesiyle yazılmıştır. Bu yazma eserlerde tespit edilen Osmanlı Türkçesi dil hususiyetleri (özellikle #b>#v sızıcılığı) muhtemelen Polonya'nın Osmanlı Devleti ile yakın ilişki içerisine girdiği dönemlerde gerçekleşmiş olmalı.

b) Her iki hamâilin de yazarı ve yazıldığı tarih hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak ses, şekil ve söz varlığı özellikleri göz önünde bulundurulduğunda söylenebilir ki, bu iki hamâilden küçüğü XVII. yüzyılda, büyüğü ise XVIII.-XIX. yüzyıllarda yazılmış olmalıdır. Çünkü araştırmacılara göre XVII. yüzyıl kitap ve hamâil türlerinde Belarusça; XVIII. ve XIX. yüzyıl kitap ve hamâil türlerinde ise Lehçe hâkimdir²².

c) Hem büyük hem de küçük hamâil yazarı, keyfiyete bağlı intizamsız bir imlâ tarzıyla hamâilleri yazmıştır. Şöyle ki; büyük hamâilde kelime *çiharken* (< çıkarken) şeklinde yazılması gerekirken *hâ-i resmiyye* ile “çiharken” şeklinde yazmıştır. Yine büyük hamâilde Türkçe niyetlerin başlangıcında “senin” kelimesi, *geniz-diş n'siyle senün* şeklinde yazılmıştır. Aynı kelime, hamâilin birkaç satır sonrasında *geniz-damak-diş n'siyle yani; senüñ* şeklindedir. *Namâz* kelimesi, küçük hamâilin bâblar bölümünde *namâz* şeklinde, Türkçe niyetlerde ise *namâz* şeklinde yazılmıştır. Büyük hamâilin içindeki küçük hamâil kâğıtlarında kelime *dañı* şeklinde yazılması gerekirken *dañı* şeklinde yazılmıştır. Ancak aynı kelime, büyük hamâilde *dañı* şeklinde doğru yazılmıştır.

Hamâillerdeki Türkçe niyet ve dualar şöyledir:

Büyük Hamâildeki Türkçe Dua ve Niyetler²³:

(6b) (9) ilâhi yâ rabbi niyyet okuduğum senün rızân (10) için her ne sevab hâşıl olursa felân (11) “kişi adı” rûhına bağısladum hâlîmen (12) muhlişan lillâhi te'âlâ (7a) (5) ilâhi yâ rabbi niyyet itdim hâcet diliyim allah yolın yürin (5) on bir kul hüvellâhü on bir şalavât (6) okumağa allah rızâsıçun hâlîsan muhlişan lillâhi te'âlâ (7b) (13) ilâhi yâ rabbi bilâl-i habesî rûhıçun cemîc mü'ezzinler (14) rûhıçun enbiyâ'i ve evliyâ'i rûhıçun (15) vâlideyni rûhıçun

²² Detaylı bilgi için bk. http://www.vilnius.skynet.lt/story_t.html.

²³ Hamâillerdeki Türkçe dua ve niyetlerin okunmasında metin esaslı gözetilmiştir.

cema'at h̄azırlıḡıçun cemī' (16) ehl-i imān içün şabāh namaḡı mübārek ḡabullıḡıçun (17) resūlullah rūhıçun allah rızāsıçun fātiha (9a) (2) ilāhi yā rabbi niyyet ḡıldım secde tilāvet etmekke (3) allāhü ekber (9b) (6) ilāhi yā rabbi niyyet ḡıldım secde sehvi etmekke ḡālisan (7) muḡlisan lillāhi te'ālā (11b) (9) ilāhi yā rabbi niyyet itdüm şaḡ yanından selām vermek (10) secde sehvi bu namāzın cānından ḡılḡan (11) üçün allahü ekber (31a) (1) Enes bin Mālik raḡıyāllāhü 'anhü rivāyet ḡıldı (2) peyḡamberden şallallāhü 'aleyhi vesellem (3)... 'aleyhi's-selām bir kün (4) resul 'alehi's-selām ka'bede oturdı... (9) ... on sekiz biḡ 'ālem (10) yaradan ḡalaḡdan saḡa du'āı ketürdüm (11) peyḡamber 'alehi's-selām... aytdı (36b) (1) niyyet daḡar du'āı mevlā 'azze ve celle hēze du'āı el-mübārek (2) tehlil-i şerif ilāhi yā rabbi niyyet oḡuduḡum (3) mevlā 'azze ve celle tehlil-i şerif niyyet oḡudum (4) yā rabbi niyyet (et)düm allah rızāsı üçün felān (5) ḡava ibn-ü'ali ḡabica ḡızı movic fātmā (6) ḡālisan muḡlisan...(9) bāb-ı hēze du'ā-ü el-mübārek tehlil şerif budur (60b) (11) ilāhi yā rabbi niyyet şaḡ yanında selām vermek (12) secde sehvi bu namāzı cānnıla ḡılḡan üçün (13) allahü ekber...(62a) (1) ilāhi yā rabbi uşbu mü'minnüḡ ḡayrı niyyet (2) tevbesin ḡabul idüp āḡir demde imān (3) yoldaş eyle tevbesin nuşret ve ḡuvvet vire (4) cümle 'āşı ve cāfi ḡulları tevbe-i nuşūh (5)sen rūzi ḡıl ḡayrı ḡacetleriçün resūlallah (6) rūhı üçün allah rızāsı üçün ḡaḡ celle ve 'ale'l-fātiha (63a) (9) iki inimde iki ferişte tanuḡ olmaḡ ḡaḡ terilmek...(64a) (3) ilāhi 'aziz birlegin bu ḡastıya barlaḡın 'izzetin (4) ebrātın ḡürmetiçün 'aziz imān ḡaḡḡı (5) ḡürmetiçün yā rabbi ḡastıya ḡayrı şifā verüp āḡir (6) demde imān ḡalaḡın rūzi ḡıluvermeklegi (7) üçün ḡayrı ḡacet üçün allah rızāsı üçün (246b) (6) ḡamuḡ türlük türlük devlerniḡ (7) perilerniḡ zaḡmetinden ersān istahlıḡ (8) perinüḡ yahūdi perinüḡ tersā perinüḡ (9) müḡ perinüḡ müsülmān perinüḡ (10) teḡān perinüḡ cākin perinüḡ zaḡmetinden (11) ersān yetmiş yedi türlü (12) perilerniḡ zaḡmetinden ersān ādām (13) oḡlanlarınuḡ dilleri ḡönleri iki (247a) (1) elleri on barmaḡları birle ḡılḡan zaḡmetinden (2) ersān essā'tü essā'tü el'accelü (3) el'accelü du'ā-i icābeti her reyḡati ve raḡmeti (4) ve 'afeti... (6) ḡamuḡ türlü türlü devlerniḡ perilerniḡ (7) yellerinden ersān ḡızıl yeller (8) ḡum yeller ḡuluncı yeller belān helān(9) zaḡmetlerden ersān ḡoḡsan ḡomurnı (10) balḡam ḡuḡar üç yüz altmış altı (11) ḡomur daḡı zaḡmetlerden ersān ey (12) mel'unlar ket esse'ātü esse'ātü ket

yok(13) ersān ketemesen oda şalur men helāk (247b) (1) olur sen illā şifāran şifāran...(248a) (1) ‘azzemtü ‘aleyküm bi‘izzetillāhi tevrīt (~ tevrāt) hākkı (2) hürmetiçün ket mel‘ün ve bihākkı incil (3) zebūr furkân hākkı hürmetiçün ket mel‘ün (4) ve bihākkı cebrā’il ve mekā’il hākkı hürmetiçün (5) ket mel‘ün ve bihākkı isrāfil ve ‘azrā’il (6) hākkı hürmetiçün ket mel‘ün ve bihākkı (7) ādem ve hava hākkı hürmetiçün ket mel‘ün (8) ve bihākkı şit ve nūh peygamberler hākkı (9) hürmetiçün ket mel‘ün ve bihākkı zekeriyyā ve yahya (10) peygamberler hākkı hürmetiçün ket mel‘ün (11) ve bihākkı yūsū‘ ve idrīs peygamberler hākkı (12) hürmetiçün ket mel‘ün ve bihākkı ya‘kūb (13) ve yūsūf peygamberler hākkıçün hürmetiçün (248b) (1) ket mel‘ün ve bihākkı yūnus peygamberler hākkı (2) hürmetiçün ket mel‘ün ve bihākkı dāvūd süleymān (3) peygamberler hākkı hürmetiçün ket (4) mel‘ün ve bihākkı ibrahim ve ismā’il peygamberler (5) hākkı hürmetiçün ket mel‘ün ve bihākkı (6) ishāk eyyüb peygamberler hākkı hürmetiçün (7) ket mel‘ün ve bihākkı mūsā ve isā (8) peygamberler hākkı hürmetiçün ket mel‘ün (9) ve bihākkı muhammed muştafa peygamberler hākkı hürmetiçün (10) ket mel‘ün ve bihākkı ebubekkir ‘ummer ‘uṣmān (11) aley hākkı hürmetiçün ket mel‘ün (12) ve bihākkı yüz biy yegirmi dört peygamberler (13) hākkı hürmetiçün ket mel‘ün ve bihākkı (249a) (1) toksan toköz biy meşāyihler peygamberler (2) hākkı hürmetiçün ket mel‘ün ve bihākkı (3) oğuz üç biy şahābeler hākkı hürmetiçün (4) ket mel‘ün... (7) bismillāhi ühruc ve billāhi ühruc ve billezi (8) ühruc ve bihākkı tevrīt (~ tevrāt) mūsā ühruc ve (9) bihākkı incil ‘isā ühruc ve bihākkı zebūr (10) dāvūd ühruc ve bihākkı furkân muhammed resülullah (11) ühruc ve yüz yegirmi dört biy (12) peygamberler hākkıçün ühruc ve bihākkı yüz (13) on üç mürseller hākkıçün ühruc ve (249b) (1) bihākkı cebrā’il ve mekā’il ve isrāfil ve ‘azrā’il (2) hākkıçün ühruc ve bihākkı sekiz uçmak ve yedi (3) şamu hākkıçün ühruc ve bihākkı kar yağmur (4) hākkıçün ühruc ve bihākkı hārut ve mārut (5) hākkıçün ühruc ve bihākkı mefāri ve yataş (6) gāziler hākkıçün ühruc hākkıçün şām (7) evliyāları hākkıçün ühruc ve bihākkı (8) beyti’l-ma‘mūrı ve beytü’l-mukaddisi hākkıçün ühruc (9) ve bihākkı dört biy şabaķat erenleri (10) hākkıçün ühruc ve bihākkı hāteme’n (~ hātemi’n) - nebiyyine (11) muhammed resülullah hākkıçün ühruc ve bihākkı (12) bismillah’i-l ‘azim ve billahi’l-‘azim ve bihākkı’l-‘arşi’l-‘azim (13) hākkıçün

ühruc ve biḥakkı kürsi (250a) (6) eskün eskün eskün ühruc biḥakkı hēzihi kelāmi (7) altı biḡ altı yüz altmış altı āyet (8) üç yüz altmış altı ‘arş ḡur‘ān ḡakkı (9) üçün ühruc yel sen ḡurca isen kezer (10) yel isen aḡ yel isen ḡara yel isen busır (11) isen muḡammed resūlullah perīlerinden isen (12) ühruc kaf ḡaḡınuḡ üstindeḡı perīlerinden (13) isen ühruc bu başda olan perīlerinden (250b) (1) isen bekār başından isen ve yaḡından (2) seḡ ühruc ve deḡrimen yüzinden ve ḡorḡulardan (3) isen ühruc nazlaya kelüp ḡarışından (4) baş aḡrısından isen yürek aḡrısından (5) isen ühruc ve cemī‘a a‘zālardan isen (6) iki yetmiş ḡalḡuḡ muzlimesi “muzlim (karanlık)” seni ḡutsuḡ (7) eḡer ḡoyup kitmez isen yan başları (8) isen ḡaracaḡānım isen ḡaya yeli isen eḡer ḡoyup (9) kitmez isen bu zıḡri olanların (10) ḡünāhı seni tutsun vutruş... (251a) (3) ilāhi yā rabbi bu oḡuduḡum ḡaste ḡayrı (4) şifā ver eḡer müsūlmān perīsinden zahmeti (5) isen ve eḡer nuşrine tersā ve yahūdi ve muḡ (6) perisinden zahmeti isen yāḡuz ins-ü (7) cinnī şeytān zahmeti isen kızıl yel (8) aḡ yel şarı yel her dürlü zahmeti isen (9) ve rencī isen müsā ve ‘isā dāvūd (10) muḡammed muşḡafā ḡakkı ḡürmetiçün bu (11) oḡuduḡum ‘aziz du‘ālar ḡakkı ḡürmetiçün (12) merzā defa‘ı bātıl eylesün bu ḡaste (13) ḡayrı şifā vermeklīḡı üçün ḡayrı ḡācet (251b) (1) üçün resūlullāhu rūḡı üçün allah (2) rızāsı üçün sūretü’l-fātiha... (9) ilāhi yā rabbi niyyet itdüm bu ḡaste ḡadabu (10) ‘aziz şerif du‘aları oḡumaḡ saḡāb ve şifā (11) bolmaḡ üçün ḡālīşan muḡlişan lillāhi te‘ālā... (252a) (3) ilāhi yā rabbi niyyet itdüm bu ḡaste üzerine (4) şol ‘aziz çiharken du‘aları (5) oḡumaḡ ‘aziz ḡur‘ān kelāmullāh şeyḡler meşāyihler (6) şefī‘a ketürdüm yā rabbi uşbu (7) benüm oḡuduḡum sebebile bu ḡaste ḡayrı (8) şefā ‘alāc şıḡḡat ruzı ḡılıbergil yā rabbi (9) ḡızır ilyās yā resūlallāh (10) medet medet...(256b) (5) oḡuduḡum ḡastaḡa sen (6) şaḡḡat ve şifā ḡılıbergil ḡayr-ı ḡācet (7) üçün resūlullāh rūḡı uçun allah (8) rızāsıçun fātiha yā ḡayyü yāḡayyüm (277a) (10) lā ilahe illallahü muḡammed resūlullahü ‘aleyhi vesellem (11) şefā‘atıla eskün bismillāhi eskün ve billāhi (12) eskün ve biḡakkı ḡur‘ān üskün ve biḡakkı muḡammed ‘aleyhi’s-selām (13) eskün yüz yegirmi dōrt biḡ (277b) (1) peyḡamberler ḡakkıçün üskün cebrā’il ve mekā’il (2) ve isrāfil ve ‘azrā’il ḡakkıçün üskün uçmaḡ (3) yedi ḡamu ḡakkıçün eskün ay ve kün ḡakkıçün (4) eskün ḡar ve yaḡmur ḡakkıçün üskün (5) hārūta ve mārūta ḡakkıçün üskün ve maḡarada (6) yatan ḡāziler ḡakkıçün üskün şām

evliyâlar (7) hâkîkîçün üskün verrûm evliyâlar hâkîkîçün üskün (8) mekke ve medinede enbiyâlar hâkîkîçün üskün beyti'l-ma'mûri (9) ve beyti'l muqaddesi hâkîkîçün biñ dört (10) yüz t̄abakât erenler hâkîkîçün ve hâtemünnebiyyîne (11) muhammedin 'aleyhi's-selâmi eskün bismillâhi'l-azîm (12) ve bihurmeti'l-kürsî hâkîkîçün üskün feleke (13) hasenâtın feleke hasenâtın feleke hasenâtın ehiyyen (278a) (4) üskün üskün hēze'l-kelâmi altı biñ altı (5) yüz üç yüz altmış 'aşere kur'ân-ı 'azîmüſ- (6) ſân hürmetiçün üskün kara yel isen kurt (7) yeli isen üskün ve ſârı yel isen (8) üskün ve kızıl yel isen üskün aq yel isen (9) üskün yeſil yel isen üskün ve kuba yel isen (10) üskün ve kumur yel isen üskün mûri yel (11) isen muhammed muſtafânın perileri isen (12) üskün seyyid aḥmed perileri isen üskün (13) seyyid aḥmed kaf taḡınıñ ardında isen üskün (278b) (1) bu dünyadan olanlar isen üskün yurtlarda (2) olanlardan ise üskün yemiſ ağaçları (3) dübinden olanlardan ise üskün ſoñ (4) erinde olanlardan ise üskün degermenlerde (5) devranlardan ise üskün nâzide (6) külüp karſâtlardan isen üskün ve isrâ'il (7) külüp karſânlardan üskün yürek (8) aḡrusından isen üskün baſ aḡrusından (9) isen üskün kebir nursenün yazaḡı ve yetmiſ (10) iki milletini kelsi yanı tusun eger sen (11) bunu kayup ketmez isen sini tutsun (12) bu zekir olanların künâsi sini tutsun (13) bu zikri olanların künâsi sini tutsun (279a) (1) velâ havle velâ kuvvete illa billahi'l'aliyyü'l-'azîm (2) ſoñra yâsin-i ſerif okusa ſifâ' bul vallâhü (3) e'lamü biſ'ſavâbi üskün (280a) (12) ilâhi yâ rabbi niyet itdim 'azîz ſerif yâsin süresin (13) okumaḡ allah pâki rûhı üçün uſbu (14) haste za'if âdem üzerinden yâ rabbi eger eceli (280b) (1) yakın keldise yâ rabbi sen günâh ḥayrı ſifa virsen (2) yâsin süresin hâkîki hürmeti emîn ḥâliſan (3) muḥliſan lillâhi te'âlâ (4) peyḡamber muhammed muſtafâ ruḥına ſalavât...(286a)²⁴ (1) ilâhi yâ rabbi cemi'c 'ulemâi 'ızâm meſâyih-i kirâm (2) 'ubbâr-ı zühâr pâki ervâhlarıçün anların katında (3) miskîn keçmiş atamız ve anamız ve uluḡ atamız (4) ve uluḡ anamız ve karındaſlarımız ve kız karındaſlarımız (5) ve yakın ve uzak ta'alluqâtlarımız (6) ervâhlarıçün ilâhi yâ rabbi sebep-i ihyâmuz (7) üstâdlarımız ervahlar için ve ḥalifelerimiz (8) ve cinsilerimiz ve dostlarımız ervahlarıçün (9) ilâhi yâ rabbi meſriqdan

²⁴ Hamâilin bu sayfası 17 satırdan oluſmuſtur.

mağribe mağribden (10) meşrıka cemîc kelmış keçmiş kâfi'i ehl-i islâm (11) ve ehl-i imân ervâhlarıçün bizi du'adan ağan (12) cânlarıçun du'â'i muhtâc ğaribleriçün mağribden (13) meşrıka meşrıkdan mağribe cemîcu kelmış (14) keçmiş 'alîmu'l-'ulemâ ğarîb-ül- ğuraba faķir-ül fuķarâ (15) şehid-üş- şühedâ'ülerniç ervâhlarıçun ilâhi kâfir (16) elinde maħsûm olan ümmet-i muħammedi'l-muştafa hürmetinte (17) sen kavuşdur ilâhi yâ rabbi murâdat maķşudât

(286b) (1) hâşillağıçun imân kur'ân yoldaşlağıçun (2) ğâķıbetü hayırılağıçun habîbüllahü rûhıçun (3) allah rızasıçun el-fâtiha me'asşalâvâtı allahümme (4) şalli 'ala seyyidine muħammedin ve 'ala âlihi muħammed ilâhi (5) yâ rabbi islâm pâdişahuna kuvveti kudreti devlet-i (6) sulţanat-ı memlûketi yâ rabbi dârü'l-emânda kıldın (7) 'adûsı kâfirleri maķhûri münherim hûri 'akırkıl...(14) ilâ ahirihi yâ allah yâ rabbüm ahada şamâdallahdan (15) 'iyânet resûlullahdan şefâ'at cemîcu muķarreb evliyâlardan (16) ve meşâyihlerden himmet medet olmaķlağı (17) çun yâ rabbi du'âmuz müstecâb eyle ve yâsin **(287a)** (1) sûresin okuduğum keçmiş rûhlarının (2) vâşıl eyle...

Büyük Hamâilin Arasındaki Küçük Hamâil Kâğıtlarındaki Türkçe Dua ve Niyetler:

(11a) (1) yâ rabbi müstecâb eylegil hâlişan muħlişan (2) lillâhü te'âlâ (3) **niyyet za zdirovi yâsin pets** "sağlık için Yâsin sûresini okuma"(4) ilâhi yâ rabbi niyyet 'azîz ve şerif yâsin (5) sûresin okumağa senüñ rızası (6) üçün resûlullah rûhı üçün **(11b)** (1) yâ rabbenâ yâ allah bihürmeti yâsin sûresin (2) binüm felân bin kim (3) uşbu zamânıda seferde bulmaķta (4) anlar **ğâşifâ** ve selâmet ve kendü kan (5) bir gider dahı belâlardan ve kazâlardan (6) ve şerri neste üzre rahmetüñ **(12a)** (1) hafî hürmetiçün şaķlağıl eylekil (2) hâlişan muħlişan lillâhi te'âlâ (3) **niyyet za bezpotomne duşi yâsin pets** "bilinmeyen ruhlar için Yâsin sûresini okuma"(4) ilâhi yâ rabbi niyyet itdim itmek senüñ (5) rızân üçün resûlullah rûhı (6) üçün cemîca **(12b)** (1) keçmişleriñ rûhları üçün yâ rabbi künâhları (2) varısa rahmetüñ yarlığayuvirgil (3) hâlişan muħlişan lillâhü te'âlâ (4) **niyyet za fşistak mizâr yâsin pets** "bütün ölenlerin ruhu için Yâsin sûresini okuma" (5) ilâhi yâ rabbi niyyet itdim hatim itmek (6) senüñ rızân üçün uşbu **(13a)** (1) **ziyârafleriniñ** ruhları üçün (2) yâ rabbi müstecâb eylegil (3) hâlişan muħlişan lillâhi

te‘ālā (4) **niyet nad horim çlovekem yâsin pets** “hasta kişiye Yâsin sûresini okuma” (5) ilâhi yâ rabbi niyyet itdim ‘azîz ve (6) şerîf yâsin sûre okumağ allâh (13b) (1) rızâsı çun resûlullah pâki rûhı (2) üçün uşbu haste zayıfa aruma (3) üzerinde yâ rabbi eger eceli yakın (4) keldise yâ rabbi sen ana hayr şifâ (5) virsen yâsin hürmetine âmin (6) hâlişan muhlişan lillâhi te‘ālā (14a) (1) **niyyet de yasenu za kogo htseş (2) to tulko petsoba ime pripomnets albo nayeminovats** “bu Yâsin sûresini kim için okuyacaksan sadece o kişiyi düşünerek ve ismini söyleyerek oku” (3) ilâhi yâ rabbi niyyet kıldım (4) senün rızân uçun ve dahı (5) yâsin sûresin ve ihlâs muğayri (6) süreler okumağ yâ rabbi yâ rabbi sen (14b) (1) benüm okuduğumu mağbul iddü (2) bingse şevvap hâşıl olur sen niyyete (3) mezkûr olan cümle keçmişlerün (4) ruhlarına bağışladum hâlişan (5) muhlişan lillâhü te‘ālâ...

Küçük Hamâilin İçindeki Türkçe Dua ve Niyetler:

(10b) (9) ilâhi niyyet ittim almaya gargara gusal (10) çün gusal abdestiçün abdest namâzıçün (11) namâzallah içün allah yakın olmağıçun (12) hâlişan muhlişan lillâhi te‘ala (12b) (1) ilâhi yâ rabbi ‘azîz birligün ve barlıguğ (2) ‘azîznün hağkkı hürmeti üçün ‘azîz tevrît (~tevrât) (3) incil zebür furkan hağkkı hürmetiçün ‘azîz (4) kılınur fağri ‘alem muğammed muştafa hağkkı hürmeti (5) çün yâ rabbi tefşirlik şırla kılduğum şalavatu (6) eüzü yâ rabbi sen kabul eyleye rızâsı allah (7) üçün hağ celle ve ‘ale lillâhi el-fâtiha şalavat (10) yâ rabbi niyyet ezân okumağ (11) hâlişan muhlişan lillâhi te‘ala (15a) (1-2) **Belarusça başlık** (3) ilâhi yâ rabbi niyyet okumağ kâmet (4) okumağa hâlişan muhlişan lillâhi te‘ala (51b) (1-5) Arapça dua (6-8) **Belarusça niyet** (9) ilâhi yâ rabbi niyyet itdüm (10) iki rek‘at abdest gusal namâzın (11) kılmakça eyledüm ka‘bekke allah (52b) (1-2-3) **Belarusça başlık** (4) ilâhi yâ rabbi niyyet (5) itdüm hâcet diliyim allah yolın yürin (6) on bir kul hüvellâhü on bir şalavat (7) okumağ allâh rızâsıçun hâlişan muhlişan lillâhi (53b) (8) ilâhi yâ rabbi niyyet itdim iki rek‘at (9) bol namâz kifâreti üçün kılmaga edâ (10) kılur men yüzüm kıbleye eyledüm ka‘bekke (11) allahü ekber (60b) (1-2-3) Arapça kısa bir tövbe duası (4) yâ rabbi yâ rabbi yâ rabbi eger benden (5) küfür kelim ve hata ve şirk ve günâhşadır (6) oldisa bilüp ve bilmeyüp tevbe itdüm (7) ve rücu‘ itdüm dîn-i islâm kirdüm dîn-i (8) islâm kabul itdüm hazret-i peygamber şallallahü (9) ‘aleyhi ve

sellem seniñ cānibinden her ne ketürdise (10) inandum haqdur ve gerçektür ve cümle (11) peygamberleri muradı üzre inandum (12) haqdur ve gerçektür eşhedü enlā ilāhe...

Küçük Hamâildeki Türkçe Tövbe Duası:

(61a) (12) estağfirullah estağfirullah estağfirullah **(61b)** (1) yā rabbi yā rabbi yā rabbi eger sinden küfr ve ağır (2) ve günāh şadır oldısa tevbe itdüm ve (3) rücu^c itdüm dîn-i islām kiyerdin dîn-i islām (4) kabul itdüm hazret-i muḥammed ‘aleyhisselam seniñ (5) cānibinden her ne kötürdise inandum (6) haqdur ve davağrīdur allahü te‘ālā ve allahü (7) te‘ālādan her nesne allahü muradı üzre inandum (8) peygamberleriñ ve peygamberlerden gelen (9) her nesne peygamberleriñ muradı üzre inandum (10) ve dilimile ikrār ve qalbimle inanurum eşhedü (11) enlā ilāhe illahü ve eşhedü enne muḥammeden ‘abdühü (12) ve rasūlühü estağfirullah estağfirullah estağfirullah **(62a)** (1) tevbe tevbe tevbe eyledüm ve cemī^c (2) günāhlarımuñ şağırine ve kebīrine kizlü nesne (3) ve aşikāranısa ve sehvine ve haṭāsına (3) ve odlımusına estağfirullah estağfirullah (4) estağfirullah tevbe tevbe tevbe (5) mevlānuñ kapısına döndüm imān kötürdüm (6) rahmetiñ istedüm yā rabbi dizerüñ (7) ümizledüm cennete müştāk oldum cehennem (8) ‘azabından emān istedüm üdizüm vardur (9) rabbum sen señ bu faqir bu şağır (10) budur dimenüñ bu za‘if bu miskīn bu (11) bīçāre kulunuñ kapundan maḥrūm eyleme **(62b)** (1) ve cennet-i a‘lādan ayru tutma estağfirullah (2) estağfirullah estağfirullah tevbe eyledüm (3) tevbe eyledüm tevbe eyledüm estağfirullah (4) üç kerre tevbe eyledüm allahü ‘azīm-üş-şānuñ (5) buyurduğı üzerine ve bimuḥammedi’l-muşṭafānuñ (6) sünneti ve şeri‘āti üzerine ilāhi yā rabbi (7) ol muḥammed muşṭafa ‘aleyhiş-şalāvatü vesselāmü (8) hürmetiçün ilāhi sen kabul eyle tevbemi (9) estağfirullah estağfirullah estağfirullahü’l-‘azīmu’l-lezī (10) lā ilāhe illa hüve’l-hayyü’l-ḳayyümü (11) ve etübü ileyhi estağfirullah (12) tevbe eyledüm tevbe eyledüm tevbe eyledüm cemī^c günāhlarıma **(63a)** (1) bilüp itdigime ve bilmezünile itdigime (2) ve ḳaşdıla ve sehville ve haṭaıla ve eksüklik (3) ile itdigime günāhlarıma tevbe yā rabbi cemī^c (4) ilem eyleye ve ayağumıla ve közlerimile (5) ve ağırımdan ve ḥeva-i nefisile ve şerri şeyṭānıla (6) itdigime günāhlarıma tevbe estağfirullah üç (7) kerre yā rabbi eşhedü enlā ilāhe illallahü ve

eşhedü (8) enne muḥammeden ʿabdühü ve rasûlühü şehâdet ideyin (9) ve taşdik iderin tenri teʿâlâ birdür (10) peygamberlerde ve gökde ve ʿarşda kevserde (11) ve levḥde ve kalemde on sekiz biñ ʿâlemde (12) melâikeleri ḥaḳdur ve kelim-ı kadîminde ve içinde (63b) (1) olan emîrleri ḥaḳdur ve nehleri ḥaḳdur (2) ve cümle nebîleri ḥaḳdur ve mürselleri ḥaḳdur (3) ve muḥammedü'l-muştafa şallallâhü teʿâlâ ʿaleyhi ve sellem (4) ḥaḳ evliyâları ḥaḳ ölüm ḥaḳ ʿazab ḳabir (5) ḥaḳ ve su'ali ḥaḳ münkir ve nekir ḥaḳ ve öldükten (6) şonra girü dirilmek ḥaḳ ve kıyâmet günü ḥaḳ (7) şırâṭ ḥaḳ mîzân ḥaḳ cennet ḥaḳ cehennem ḥaḳ (8) su'ali ve ḥisâb ḥaḳ ve taşdik iderin (9) dahı iderin ilâhi yâ rabbi ʿazametüñ ḥaḳkıçün (10) ve melâikelerin ḥürmetiçün ve kelim-ı kadîmüñ (11) ʿizzeti ḥaḳkıçün mürsellerüñ (12) ḥürmetiçün ve nebîlerüñ ḥürmetiçün ve velîlerüñ (64a) (1) ḥürmetiçün ve şâlihlerüñ ḥürmetiçün (2) ve ḥabîbüñ muḥammedü'l-muştafa ʿaleyhi's-salavâti ve sellemüñ (3) ʿizzet-i ḥürmetiçün ḳabul eyle yâ rabbi (4) sultanım allahü günâhlarımı ʿaf eyleye rahmetüñi (5) yol eyle esenlik eyle ḳabul ḳabul maḥrûm eyle yâ rabbi yâ rabbi yâ rabbi.

İşaretler:

> Sağa doğru bir gelişme gösterir.

< Sola doğru bir gelişme gösterir.

Bir sesin başında kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.

K/ Kök ünlüsünden sonra gelen ünsüzü temsil eder.

Ø Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.

+ İsme bağlanmayı isim kategorisini gösterir.

- Fiile bağlanmayı fiil kategorisini gösterir.

~ Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.

Kısaltmalar:

A. Arapça

B. Belarusça

c. cem^c, çoğul

BH Büyük hamâil

bot. Botanik

F. Farsça

Fr. Fransızca

i. isim

KH Küçük hamâil

KHK (Büyük hamâilin arasındaki) Küçük hamâil kâğıtları

s. sayfa

T. Türkçe

Yun. Yunanca

Kaynaklar:

ARIK, S. (2008). Polonya-Litvanya Tatar Türkleri (Lipkalar). Ankara: *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5 Sayı 3 (Eylül 2008), s. 156-161.

CAFEROĞLU, A. (2001). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Aktüel Kitabevi.

CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.

DREVNETYURKSKİY SLOVAR. (1969). Leningrad.

DEVELLİOĞLU, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DİVANÜ LUGAT'İT-TÜRK DİZİNİ (1972). Ankara: TDK Yayınları.

DUBINSKI, A. (1996), Polonya-Litvanya Tatarlarının Yazılı Metinlerinde Kullandıkları Türkçe. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 265-271.

DURGUT, H. ve MİŞKİNİENE, G. (2009). *Legenda Miradz iz Kitaba Ivana Luckevicha*. Bibliotheca Archivi Lithuanici 7: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Kalbos, Kultūros ir Raštijos Tradicijos. Vilnius: Lietuvių Kalbos Institutas, s. 357–375.

ERCİLASUN, A. B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- GABAIN von A. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKBİLGİN, T. (1971). Lehistan Tatarları Hakkında Bir Risale- Risale-i Tatar-ı Leh. İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 121-130.
- GÜLLÜDAĞ, N. ve MIŞKİNİENĒ G. (2008). *Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmalarından Türkçe-Lehçe Kılavuz (yıl 1840)*. Vilnius-Litvanya: Litvan Dili Enstitüsü.
- KANAR, M. (2000 (a)). *KANAR Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitapevi.
- KANAR, M. (2008(b)), *KANAR Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: SayYayınları.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MIŞKİNİENĒ, G., NAMAVIČIŪTĒ S. and POKROVSKAJA, J. (2005). *Katalog Arabskoalfavitnych Rukopisej Litovskih Tatar*. Vilnius: Vilniusskij Universitet.
- MIŞKİNİENĒ, G. (2009). *Ivano Laucevičiaus Kitabas*. Lietuvos Totorių Kultūros Paminklas. Leidinį Parengė: Galina Miškinienė, Pirminė Teksto Transliteracija Sigita Namavičiūtė, Turkiškų Intarpų Transliteracija: Hüseyin Durgut, Arabiškų Intarpų Transliteracija: Jekaterina Pokrovskaja, Vilnius: Lietuvių Kalbos Institutas, 800 p.
- MIŞKİNİENĒ, G. (2011). Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmalarında Bulunan Miraç-nâme. Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (14), s. 225-239.
- MUHLIŃSKI, A. (1858). Zdanie sprawy o Tatarach litewskich. *przez jednego z tych Tatarów złożone Sultanowi Sulejmanowi w. R. 1558*, Teka Wileńska, 4-6, Wilno 1858, 131.
- NÂCÎ, M. (2009). *Lügat-i Nâcî*. (haz. Ahmet Kartal), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NASİBOVA, N. (2007). Litvanya Tatarlarının Konuşmalarında Kullandıkları Doğu Dilleri Kökenli Kelimeler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/2 Spring 2007, s. 514-518.
- ORHONLU, C. (1971). Lipkalar. İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*, cilt: XVI, 57-87.
- ÖNER, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, N. (2008). Kırım Tatar Türkçesinin Yayılma Alanları. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7 Fall.
- ÖZKAN, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

POKROVSKAYA, J. (2003). *Mustafa Şagideviç Kitabı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Vilnius: Vilnius Üniversitesi.

TUNA, O. N. (1986-1987). *Ders Notları*. Malatya: İnönü Üniversitesi.

TURAN, Z. (2006). *Artvin Dili Yusufeli İlçesi Ushum Köyü Ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.

YAKUPOĞLU, M. (1989). Polonya (Lehistan) Türkleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 62, Ekim 1989, 215-231.

ZİDAN, M. (1930), *Stosunki litewsko-tatarskie za czasov Witolda*. W. Ks. Litwy, Wilno.

İnternet Kaynakları

<http://efrasyap.org/Icerik/IcerikDetay.aspx?IcerikID=732>

http://www.vilnius.skynet.lt/story_t.html

<http://kumukia.ru/?id=1398>

http://www.belrus-seminar2008.narod.ru/Titovec_E.I..htm

<https://mail-attachment.googleusercontent.com/attachment/u/0/>.

http://www.belrus-seminar2008.narod.ru/Titovec_E.I.htm

(Resim 1) Hamâilerin sahibi Yahya Vilçinskiy

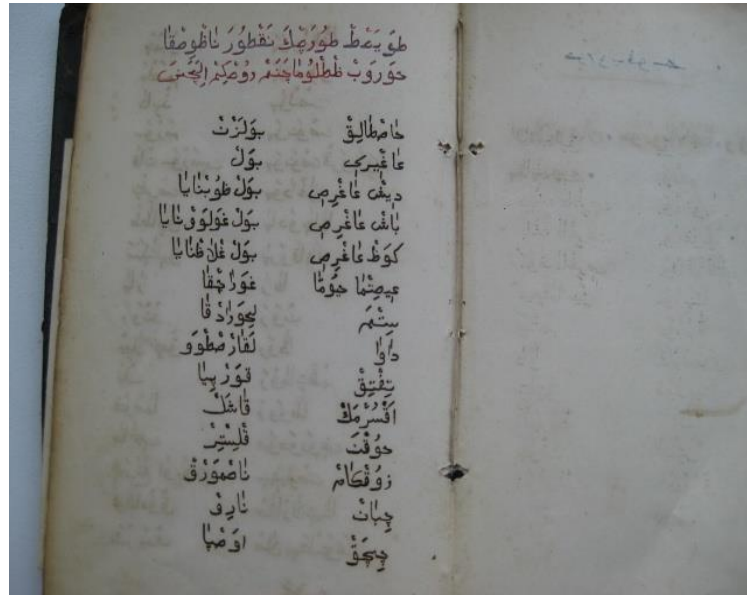
(Resim 2) Nemezis Camii

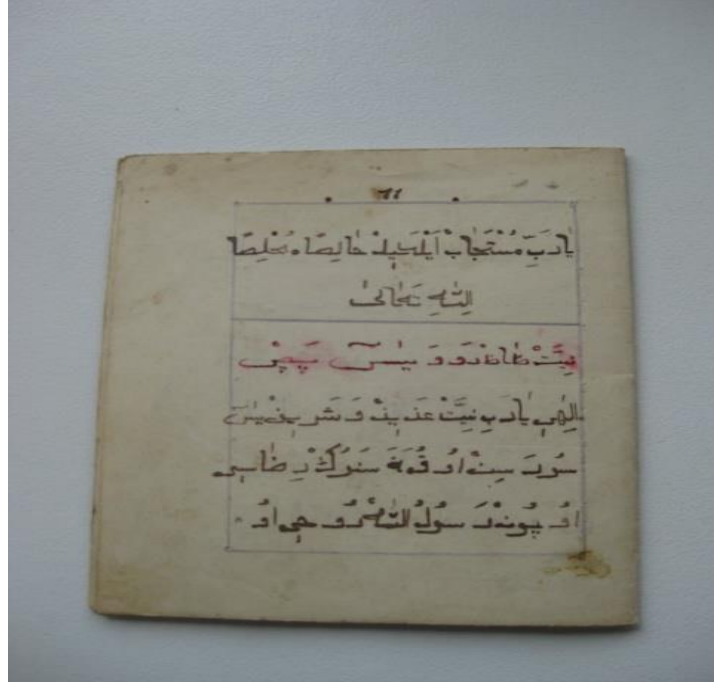
(Resim 3) Nemezis Camii

(Resim 4) Büyük Hamâilin dış kapağı

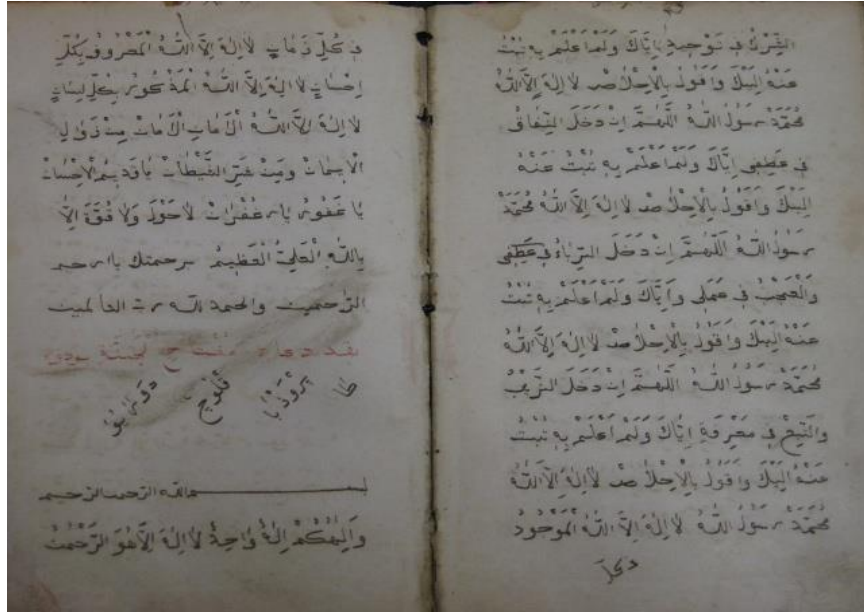
(Resim 5) Büyük Hamâildeki Türkçe-Belarusça Hastalık Adları

(Resim 6) Büyük Hamâilin İçindeki (Büyük Hamâilden Ayrı) Küçük Hamâil Kâğıtları

(Resim 7) Küçük Hamâilin dış kapağı

(Resim 8) Küçük Hamâil